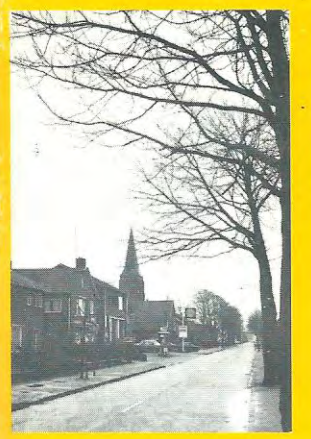
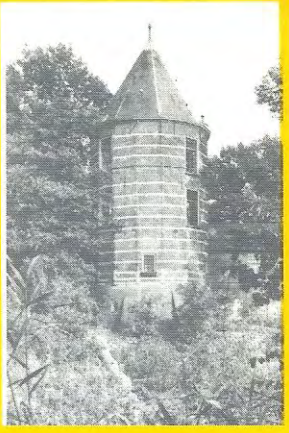
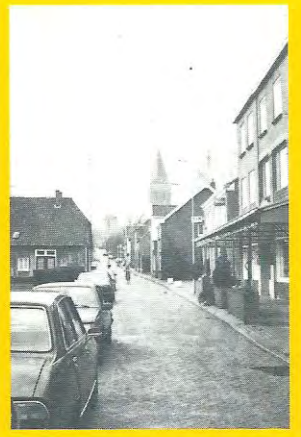

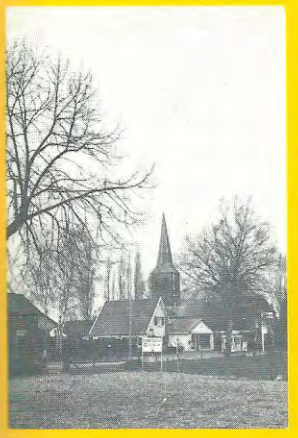

Nummer 25

«OLD NI-JS»

Lijfblad van de Heemkundekring Bergh

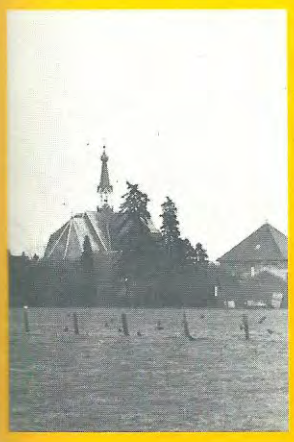
De klokken van 's-Heerenberg

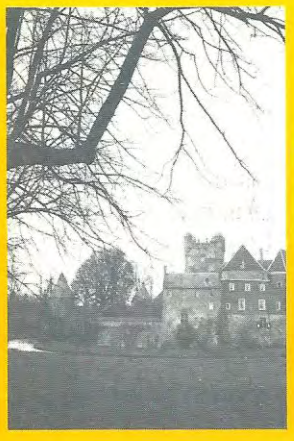

scan Ed te Pas

De klokken van 's-Heerenberg

Wie 's-Heerenberg bezoekt, wordt doorgaans aangenaam verrast door het geluid van klokken dat over de daken en door de straten van dit middeleeuwse stadje danst. De klokken houden met hun bronzen stemmen de sfeer vast die kenmerkend is voor steden met een historisch verleden. Je kunt zelfs zeggen dat de klokken van 's-Heerenberg tot op de dag van vandaag hun roeping van verkondigers van een roemrijk verleden beter trouw zijn gebleven dan de mensen die de stad regeren. Van het typische en historische karakter van de stad is eigenlijk niet erg veel meer over. Als het kasteel en Gouden Handen niet zulke trekpleisters waren, dan was 's-Heerenberg dood.

Maar de klokken hebben wij gelukkig nog. Op de eerste plaats het carillon op de toren van het raadhuis. Elk half uur strooit het zijn charmante wijsjes over ons uit: van onze nationale hymne het "Wilhelmus" en de "Tulpen uit Amsterdam" tot de Olde Waskuupense karnavalsschlager "Mientje" van onze eigen Bernard Engelbarts toe.
Het is maar een heel bescheiden klokkespel: af en toe missen wij een noot in een melodietje, omdat het zijn beperkingen heeft: er zijn te weinig klokken. Alleen een kniesoor zal daarover zeuren. Er was niet meer plaats daarboven in het koepeltje van de raadhuistoren. Het carillon is ook niet oud: het is in 1977 door de Koninklijke Klokgieters Petit en Fritsen te Aarle Rixtel gegoten. Interessant is wel dat de tonen zijn opgebouwd op de grondtoon van de grote klok die al vanaf de bouw van het raadhuis in 1531 in de toren hangt; hij is in 1526 gegoten door de befaamde Zutphense klokgieter Segewin Haitiseren, leerling van Geert van Wou die de hoofdrol speelt in dit verhaal. Het is waarschijnlijk dat graaf Oswald II van den Bergh (1508-1546) deze klok aan de stad schenkt, want het opschrift luidt:

"Oswalt bin ic mit name geheten
dat ic de tit van den dage do weten
bidet Goet um gracie als gi mi hort slaen
dat gi em lange vermoget enttaen.
Segevinus Hatiseren me fecit. MDXXVI"

Deze klok geeft na al die eeuwen nog steeds de tijd aan: hij slaat op de halve en hele uren.

Datzelfde doet de bronzen stem uit de hoge toren van de Sint-Pancratiuskerk: ook hij vertelt ons hoe laat het is. Wordt deze klok alléén geluid, dan is er iets aan de hand dat de mensen beklemt of droevig stemt: bij storm en brand en watersnood, bij oorlog en dreigend gevaar wordt de klok getrokken en als wij hem midden op de dag horen luiden, dan weten wij dat iemand uit ons midden voorgoed is heengegaan: het dode lichaam dat nog boven aarde staat wordt overluid. Dezelfde doodsklok begeleidt ook de rouwstoet bij zo'n afscheid voor altijd.
Hebt u echter wel eens opgemerkt welk een totaal andere klankkleur die zware sonore Maria-klok - want zo heet hij - laat horen, als hij samen met zijn twee collega's gaat luiden? Want zij zijn met z'n drieen in die toren: drie klokken, Maria, Pancratius en Anthonius. Als die drie samen hun jubelende bronzen stemmen laten horen, is dat een lust voor het oor; je krijgt dan een jubelstemming in je hart en voor wie geen doortrapte pessimist is, is het een feest voor de geest.

Over dat gelui, dat al bijna vijfhonderd jaar zijn jubeltonen over onze stad uitstort, ga ik u vertellen. En als u mijn verhaal hebt gelezen, zult u met heel andere oren naar die klokken luisteren: zijzullen u nog meer vreugde geven dan tot nu toe. Daar ben ik zeker van.

Het Rijke Roomse Leven

De tijd die voorafgaat aan de grote veranderingen in de katholieke kerk na het Tweede Vatikaans Concilie (1962-1965) wordt in ons land wel de periode van het Rijke Roomse Leven genoemd. Het is de tijd van katholieke emancipatie en zelfbewustzijn die van start gingen bij het herstel van de bisschoppelijke hierarchie in 1853. U herinnert zich toch dat de vrijheidsstrijd van ons land tegen het katholieke Spanje het karakter van een godsdienstoorlog kreeg.

De Reformatie die rond 1520 van start is gegaan, won snel terrein in de Nederlanden, en wel in zijn strenge vorm: het Calvinisme dat staatsgodsdienst werd. De uitoefening van de "staatsgevaarlijke" katholieke godsdienst werd bij de wet verboden en overtreders werden gestraft met zeer zware geldboeten; de geestelijken werden het land uit gezet. Tweehonderd jaar heeft deze situatie geduurd: in de 1790er jaren bracht de Franse Revolutie voor iedereen "Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap" en daarmee volledige godsdienstvrijheid. Daarna heeft ons volk nog twee generaties lang, tot 1853, nodig gehad om aan die nieuwe situatie te wennen: het protestantisme om zijn monopoliepositie op te geven en het katholicisme om zijn zelfbewustzijn en strijdbaarheid te herwinnen.
Wie echter denkt dat dit gewenningsproces zich in 1853 had voltrokken, moet zijn mening herzien: nog tot in onze dagen wordt ons volk officieel een calvinistische natie genoemd.

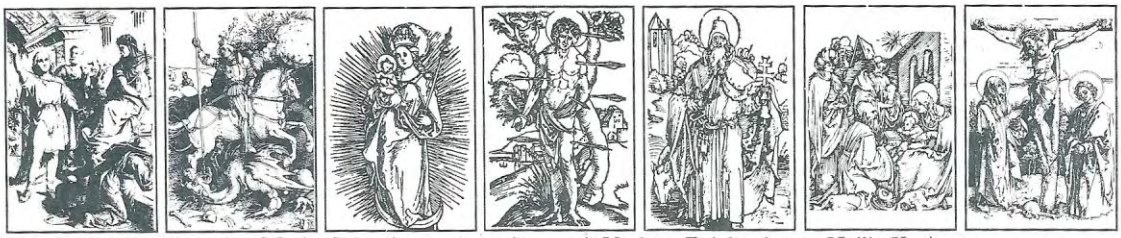
Slechts ruim honderd jaar (1853-1965) heeft het Rijke Roomse Leven stand gehouden. In die tijd van emancipatie en opbloei van het katholicisme werd teruggegrepen op het Rijke Roomse Leven in de middeleeuwen, waarvan het beeld in hoge mate was geïdealiseerd. Onze talloze neogotieke kerken bijvoorbeeld zijn getuigen in steen van dit idealisme. Typerend voor de tijdgeest is het gedicht "Onze kerk te Ulft", ontstaan bij gelegenheid van de inwijding van de neogotische Petrus en Pauluskerk, een van de eerste in de schier oneindige reeks kerken die de grootmeester van de neogotiek Pierre Cuypers in 1867 bouwde:

> "Diep geloof der Middeleeuwen,
> Rijk aan offers, mild in deugd!
> Krachtvol zagen w' u herleven,
> God ter eer en ons ter vreugd'".

Ik neem u mee naar die middeleeuwen, tenminste naar de late middeleeuwen, de "Herfsttij der middeleeuwen" zoals Johan Huizinga het zo kernachtig heeft geformuleerd. Ik neem u mee, vijf honderd jaar terug in de tijd, naar het middeleeuwse 's-Heerenberg, waar de middeleeuwse pracht en praal zich nog uitleeft in processies en wagenspelen.

U herinnert zich nog dat de stad in 1379 stadsrechten krijgt en met muren en poorten wordt versterkt: in 1979 is het feest van 600 jaar stad uitbundig gevierd. De stad groeit voorspoedig: reeds in 1473 is zij omringd door een aarden verdedigingswal, waarvan het grootste deel in onze dagen nog bestaat.
Wat vandaag de dag ook nog bestaat is een slechts klein gedeelte van de middeleeuwse stadskerk van 's-Heerenberg: de huidige Nederlands Hervormde kerk bij het kasteel. Alleen het transept, het dwarspand is nog als kerk in gebruik; in het westelijke schip is thans de kosterswoning gevestigd; het koor aan de oostzijde is reeds in de 16de eeuw (1500-1599) in verval geraakt en afgebroken. Wellicht heeft de tachtigjarige oorlog (1568-1648) die de stad bij herhalingheeft geteisterd, ook hier huisgehouden; de kerk is nooit in zijn oude luister hersteld. Wel vermeldt een gedenksteen in de kerk dat de kerkmeesters Ghyesbert Woellters en Herman van Westhaven in 1612 'den irsten steen gelecht' hebben 'tot wederopbouwongh dezer kerckgen'. Wat in hun tijd is hersteld, staat er nu nog. Het gebouw is in de jaren 1925-1926 grondig gerestaureerd.

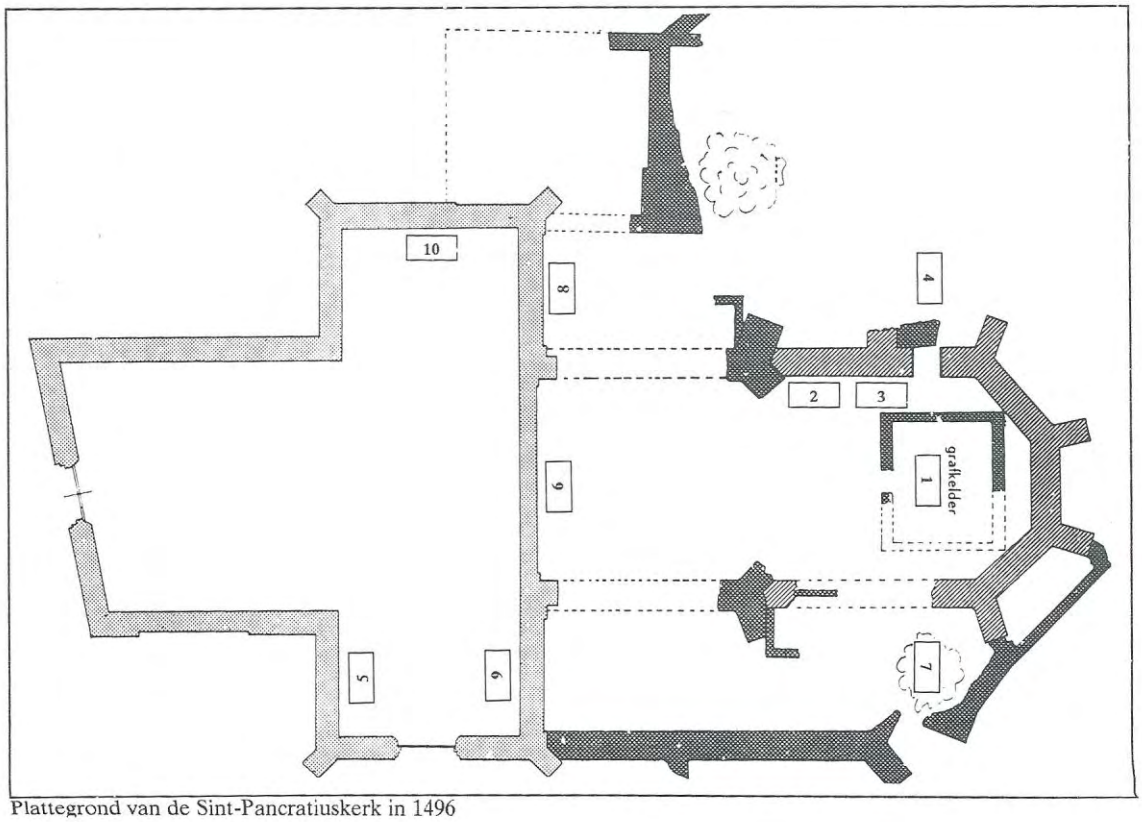
Hoe het grondvlak van de Sint-Pancratiuskerk er in zijn glorietijd, 500 jaar geleden, heeft uitgezien, is in steen aangegeven op het kerkhof, toen dit in 1943 werd ontgraven en een groot deel van de fundamenten kon worden blootgelegd.
Deze middeleeuwse kerk borduurt voort op de kapel die edelheer Adam van den Bergh in 1259 bij zijn kasteel bouwt; hij wordt toegewijd aan Sint-Georgius en Pancratius. Na een belangrijke uitbreiding onder Frederik III van den Bergh (1381-1416) wordt de kerk in 1399 tot parochiekerk van de stad 's-Heerenberg verheven. Het is echter vooral heer Willem II van den Bergh, de Rijke, (1404-1465) die de kerk vergroot met twee zijbeuken en drie koren. De uitbreiding is in 1447 voltooid; het is niet onmogelijk dat de tufstenen fundamenten van het koor zijn gebouwd met de vrijgekomen tufsteen van de afgebroken eerste donjon op de kasteelheuvel. Deze ronde donjon maakt in deze tijd plaats voor de grote vierkante donjon die wij vandaag de dag nog kennen.

Vlnr: Pancratius, Georgius, Maria, Sebastianus, Antonius van 't Varken, Driekoningen, Heilig Kruis

Willem van den Bergh heeft grootse plannen met zijn kerk: hij wil er een kapitteikerk van maken met een groot aantal geestelijken, zoals de Martinikerk in Emmerik die heeft. Voor hen wordt een hele reeks altaren in de kerk geplaatst; zij worden toegewijd aan een indrukwekkende schare heiligen.

Het hoofdaltaar is vanzelfsprekend toegewijd aan Sint-Pancratius en Georgius (1); aan de noordelijke muur van het grote koor staan de altaren van de patroonheiligen van de beide gilden, Sint-Sebastianus in gezelschap van Sint-Christoforus (2) en Sint-Antonius in gezelschap van Sint-Quirinus, Cornelius, Hubertus, Theobaldus en Joannes (3); in het "herenkoor" staat het altaar van Sint-Peter en Sint-Maarten (4); in de kleine krypte het altaar van Dorothea, Juliana, Apollonia, Maria Magdalena en Elisabeth van Thuringen (5) en het altaar van Sint-Catharina en Sint-Franciscus (6). In het Mariakoor staat het altaar van de O.L. Vrouwebroederschap, toegewijd aan Maria, Sint-Jacob, Sint-Oswald en Sint-Nicolaas (7). In de sacristie staat het altaar van de heilige Driekoningen (8). Dan is er nog het H. Kruisaltaar midden in de kerk (9) en in 1489 stichten Wiliem Poir en zijn vrouw een altaar van Sint-Anna, de moeder van Maria (10).

Plattegrond van de Sint-Pancratiuskerk in 1496

Dezelfde Willem heer van den Bergh sticht in 1450 het Gasthuis aan de Kellenstraat, waarvan de kapel met zijn karakteristieke torentje in onze dagen nog altijd bestaat (er is nu een woning in gevestigd); in die kapel bevindt zich het altaar van Sint-Gertrudis en O.L. Vrouw.

Aan al deze altaren zijn priesters verbonden om de diensten te verrichten die door de stichters zijn voorgeschreven. Zij bezitten het beneficie van dat altaar en ontvangen hun inkomsten uit de fundatie, het fonds dat bij de oprichting van het altaar voor dit doel is gereserveerd. Er lopen dus heel wat geestelijke heren rond in 's-Heerenberg; in het grote koor van de Sint-Pancratiuskerk staan koorbanken, die plaats bieden aan maar liefst 24 heren.
Niet alle fondsen zijn even groot en vele geestelijken moeten "dubbelrollen" vervullen om in leven te kunnen blijven. Zo bezit bijvoorbeeld Johan Wassynck omstreeks 1500 een beneficie in de Pancratiuskerk, hij is pastoor van Etten en hij is ook nog in dienst van Huis Bergh, waar hij o.a. de huiskapel bedient. Bernt Ribbe leest in die tijd elke week de mis voor de schutten van het Sebastianusgilde aan het Sebastianusaltaar, maar daarnaast houdt hij als bijverdienste een herberg.

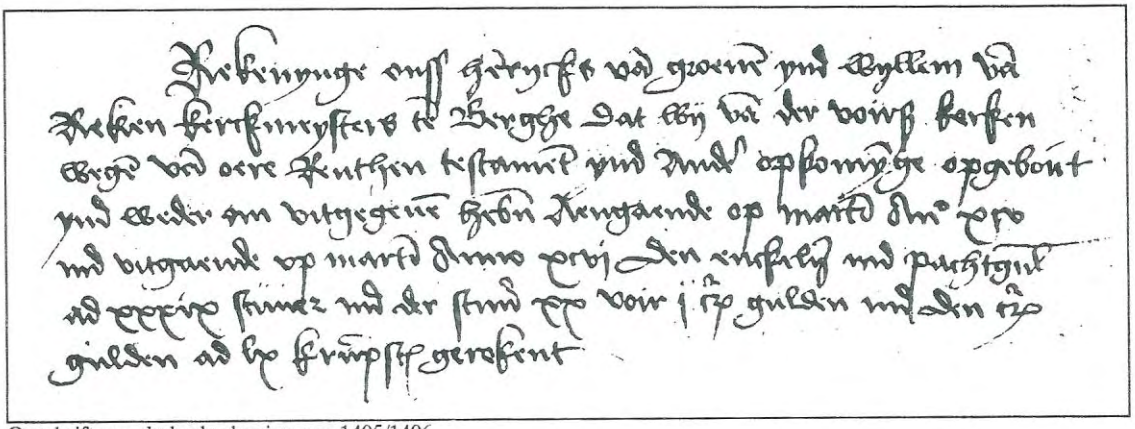
Kunt u zich het Rijke Roomse Leven in 's-Heerenberg voorstellen als er "magna cum pompa", met een grote processie, feest wordt gevierd? Al die heren geestelijken trekken in vol ornaat door de stad, samen met een hele menigte mensen die al die heiligen meedragen, als beelden uit de kerk of op vliegende vaandels geborduurd of geschilderd; muzikanten uit de stad en de hoftrompetters van het kasteel in hun kleurrijke tenue spelen muziek; de menigte bidt de ene rozenkrans na de andere: het is een moderne manier van bidden die in 1483 voor het eerst wordt vermeld. En allen zingen uit volle borst gregoriaanse en andere gewijde gezangen. Midden in de stoet rijdt een platte wagen mee met twee fraai uitgedoste paarden er voor en een kleurrijke toneelgroep er op: straks, als de processie is afgelopen, wordt de wagen naar de markt gereden en tegen het decor van de voorname stenen huizen wordt daarop een wagenspel opgevoerd: een mirakelspel "tot leeringhe ende vermaack". En dit alles wordt als het ware overgoten door het gebeier van de klokken van de Sint-Pancratiuskerk. Rijker kan het Roomse Leven toch werkelijk niet!

Pasen 1496

Ja, die klokken van de Sint-Pancratiuskerk..... Er zijn er twee, maar het is niet bekend waar zij hangen. In elk geval stelt hun gelui niet veel voor. Er worden veel en veel mooiere klokken gemaakt. Moet je maar eens gaan luisteren in Xanten of in Kalkar, in Rees, in Arnhem, of in Kranenburg! Onze klokken bederven de feestvreugde meer dan dat zij hem opluisteren. Iedereen is er al jaren van overtuigd dat er iets aan gedaan moet worden. Er moeten nieuwe komen.

Als de klokken op Paaszaterdag 2 april 1496 precies op tijd met hun manden vol eieren uit Rome terug zijn om het plechtige "Gloria in excelsis Deo" van de Paasplechtigheden op te luisteren, ergert de pastoor van de Sint-Pancratiuskerk zich werkelijk groen en geel. Die klokken worden voor hem een obsessie; zij hadden beter in Rome kunnen blijven of ergens waar de peper groeit! Nu moet de knoop eindelijk eens worden doorgehakt. Hij zal er morgen in zijn Paassermoen extra aandacht aan besteden: dat wordt een ouderwetse knetter-en-bedelpreek!
Tussen haakjes: de naam van de pastoor van 1496 wordt in de stukken niet genoemd. Waarschijnlijk is het Arnt van der Kolck die in de kerkrekening van 1505/1506 nog voorkomt.

Wat de pastoor precies heeft gezegd, weten wij niet, maar dat hij spijkers met koppen heeft geslagen, blijkt uit de "Rekenynge onss Henrycks van Groenen ynd Wyllem van Reken, kerckmeysters ten Berghe" van Martini [= 11-11] 1495 tot Martini 1496. Hij wordt in het archief van het Huis Bergh bewaard en draagt zeer veel details aan voor ons verhaal. Wat lees ik daar namelijk?
"Item des Manendages nae Paesschen gyngen wy [=de kerkmeesters] myt den pastoir ind frynden miins gnedigen Heeren [van den Bergh], richter, borgemeisters, doir die stat bidden tot behulp der clocken." Er wordt dus op grote schaal gecollecteerd in de stad.

Opschrift van de kerkrekening van 1495/1496

Ik vermoed dat bij die inzameling een lijst wordt gehanteerd die tevoren is opgesteld, want er komen ook namen op voor waarachter geen bedrag is ingevuld. Hij is in zijn geheel in de kerkrekening opgenomen en ik kan niet nalaten hem als bijlage 1 achter ditverhaal af te drukken. Hij vermeldt alle inwoners van de stad en praktisch iedereen doet mee.

De collecte wordt een groot succes, want er worden 243 gulden, 71 1/2 kromstaart en 1 oort ingezameld en bovendien een enorme hoeveelheid metalen voorwerpen: "potte, ketele ind kannen ind schotelen ind ander reyscap" om gesmolten te worden en tot spijs voor de klokken te dienen.

De eerste onderhandelingen over het gieten van nieuwe klokken voeren de kerkmeesters met "meyster Goessen" uit Anholt die er voor naar 's-Heerenberg komt. De preciese datum is niet bekend; dat is ook niet zo belangrijk, want met hem is het niets geworden.

"Geryt van Wou, clockgyeter van campen"

En dan verschijnt de vermaarde Geert van Wou op het 's-Heerenbergse toneel. "Up Dinxdach Inventio Crucis" op dinsdag het feest van Kruisvinding, d.i. 3 mei 1496, onderhandelt hij met de kerkmeesters en zij komen tot een accoord "dair cedelen aff gemackt worden", d.i. waarvan een contract wordt opgesteld; het is helaas niet bewaard gebleven. Gelukkig vermeldt de kerkrekening over de nieuwe klokken zoveel details, dat wij ons van de gang van zaken een uitstekend beeld kunnen vormen.

Wie is die Geert van Wou eigenlijk? Een telefoontje met het stadsarchief van Kampen zet mij op een prima spoor: stadsarchivaris Christiaan Nathanael Fehrmann heeft in 1967 een proefschrift geschreven over de Kamper klokgieters. In dat boek vinden wij over Van Wou werkelijk alles wat wij voor ons verhaal nodig hebben.

De genealogische gegevens van de Van Wou's neem ik uit dat boek over.

GESLACHT VAN WOU

Willem van Wou, klokgieter te Nijmegen, † 1461
x
Jutta .....

Jan | *Gerrit* I *(Geert) van Wou* | Agnes
geb. ca. 1450
† Kampen 1527
x
1. Hasse
2. Clara

vermoed. uit 2de huwelijk

Willem | Jasper | Jan | *Geert* II *van Wou*
† te Emden ca. 1550
x
Immeke van Bolten

Immeke | Claesgen | Grieteke
x
Peter Albertsz. Vriese (Vrese)
† vóór 23 jan. 1574

Onze klokgieter van 1496 leeft dus van c 1450 tot 1527. Hij is een tijdgenoot van de befaamde schilder Jheronimus van Aken genoemd Bosch (c 1455-1516) in 's-Hertogenbosch die ons in zijn merkwaardige schilderstukken een doorkijkje geeft in de geesteswereld van zijn tijd. En ook van Albrecht Dürer (1471-1528), aan wiens werk de heiligenprentjes bij dit artikel zijn ontleend.

Zoals u ziet, heeft Geert van Wou zijn vakmanschap niet van een vreemde: zijn vader Willem is ook klokgieter en wellicht beoefenen

ook zijn verdere voorvaderen dit fascinerende ambacht. Het is zo'n boeiend beroep dat je als zoon van een klokgieter niets beters kunt bedenken. Vandaar dat vele klokgietersfamilies kunnen bogen op een eeuwenoude traditie. Van geslacht op geslacht worden de ervaringen en de knepen van het vak doorgegeven. Dit is bijvoorbeeld ook het geval met het geslacht Petit en Fritsen dat vandaag de dag nog steeds het klokgietershandwerk uitoefent in Aarle Rixtel: het giet al minstens 300 jaar klokken. Deze vaklieden hebben ook de nieuwe klokken geleverd die onlangs op onze Emmauskerk zijn geinstalleerd. Ik las in de krant dat zij zich opmaken om het nieuwe Rusland van nieuwe klokken te voorzien.
Geert I van Wou, die onze klokken giet, neemt in het boek van Fehrmann een grote plaats in: van de 200 bladzijden tekst is bijna de helft aan hem en zijn werk gewijd. In alle bekende plaatsen waar van Wou's klokken hangen of gehangen hebben, heeft de auteur de archieven doorwoeld en ongelooflijk veel materiaal aan het licht gebracht.

Geert van Wou begint zijn loopbaan in 's-Hertogenbosch als zaakwaarnemer van een zekere Luitgart die in 1474 haar man de klokgieter Willem Hoernken verliest. Rond 1480 vestigt Geert zich in Kampen en brengt van daaruit zijn bedrijf tot grote bloei. Hij heeft in Kampen wel een werkplaats, maar zijn klokken giet hij op de plaats waar zij gebruikt moeten worden. Hij is dus een reizende ambachtsman die klokken giet.
Van Wou is aktief in een hele rij plaatsen: wij zien hem in 1474 voor het eerst aan het werk in Kranenburg Dl, in 1476 is hij in Rees Dl, in 1479 in Utrecht, in 1480 in Kleef en Kampen, in 1481 in Arnhem, Kampen en Waesmunster Belgie, in 1482 in Kampen, Vollenhove, Winkel NH, in 1483 in Kalkar Dl, Kampen, Rees Dl, in 1484 in Nijmegen, Rijssen O, Zwolle, in 1485 in Iburg Dl, Osnabrück Dl, in 1486 in Haselüne Dl, Oldenzaal, Oppenhuizen Fr, Osnabrück Dl, Zwolle, in 1487 in Altengamme Dl, Hamburg Dl, Neuengamme Dl, in 1488 in Genemuiden O, in 1489 in Amersfoort, in 1490 in Belkau Dl, Demker Dl, Dinslaken-Hiesfeld Dl, Dollgow Dl, Groß Rossau Dl, Krusemark Dl, Laar bij Bentheim Dl, Neu-Ruppin Dl, Stendal Dl, in 1491 in Callantsoog NH, Lüneburg Dl, in 1492 in Bismarck Dl, Lüneburg Dl, Stapel Dl, in 1493 in Ahaus Dl, Dronrijp Fr, Kalkar Dl, Münster Westf, Oldenzaal, in 1494 in Dwingelo, Till bij Kleef (Dl), Wommels Fr, Wybelsum Dl, in 1495 in Bunschoten, Hemrik Fr, Lambertschaag NH, Lodumer-Vorwerk Dl, Rinkerode Dl, Wierden, Xanten Dl.

En dan komt hij in 1496 naar 's-Heerenberg. Maar dát is hoog gegrepen door dat Berghse kerkbestuur! Zij hebben vast gedacht: "Wenn schon, denn schon": als er dan toch nieuwe klokken moeten komen, dan toch maar de beste klokgieter die er is. De in zijn vak zeer bedreven en daarom veel gevraagde ambachtsman heeft dan al wel honderd klokken op zijn naam staan, waarvan er nog 81 bekend zijn. In de loop van 500 jaar zijn er natuurlijk heel wat verloren gegaan. Van Wou is een klokgieter van internationale faam; dat kun je wel zeggen.

Maar er is meer: Geert van Wou is ook een van de belangrijkste geschutgieters van zijn tijd. De ambachtslieden die klokken gieten, gieten bijna altijd ook kanonnen; voor beide producten wordt hetzelfde materiaal gebruikt: brons, en ook de giettechniek is voor beide nagenoeg gelijk. Als Geert van Wou in de zomer van 1480 met zijn knechten op reis is naar Amsterdam, wordt het reisgezelschap door "Graafschapse ruiters" onder leiding van Wijnand van Arnhem overvallen en beroofd. Uit het verhoor is Geerts bekentenis bewaard: "... dat weer myn ambacht, daer ick myn kost mede wan, myt clocken ende myt bussen toe gyeten ...". Een van zijn opdrachtgevers is hertog Karel van Gelre, die o.a. geschut bestelt in 1496, hetzelfde jaar waarin onze 's-Heerenbergse klokken worden gegoten.
Van Wou is dus niet de eerste de beste: hij beschikt over een voortreffelijke giettechniek, kent de juiste samenstelling van het klokkenbrons, construeert een zeer goed luidklokkenprofiel en weet de klank van zijn klokken nauwkeurig te berekenen. Hij is een van de grootste klokgieters van het middeleeuwse Europa. Tot in onze dagen boeien zijn klokken praktisch steeds door hun prachtig sonoor geluid.

Nou, daar kunnen wij van meepraten! De 's-Heerenbergse kerkmeesters zitten in 1496 met hun Van Wou klokken op de eerste rang en wij zitten daarmee in onze tijd nog steeds op de eerste rang. Zij leggen met hun jubeltonen al bijna 500 jaar getuigenis af van Van Wou's kennis en vakmanschap. En dan te bedenken dat zijn werkstukken zonder de technische kennis, de middelen en de meetapparatuur van onze tijd zijn tot stand gebracht! De klokgieters van vandaag die de traditie van het handwerk met liefde koesteren en doorgeven, zien met diep respect op naar hun zeer vakbekwame voorgangers die het van hun handvaardigheid, hun muzikaliteit en vooral van hun "Fingerspitzengefühl" moesten hebben.

De voorbereidingen

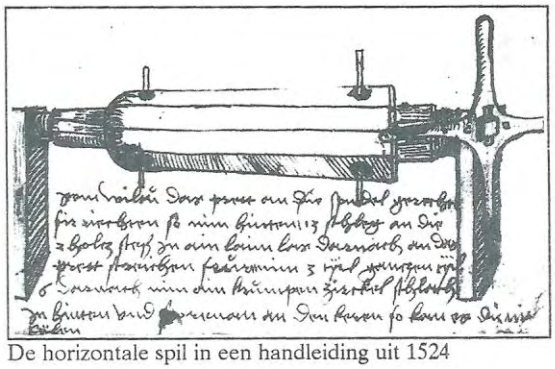
De mensen van Bergh hebben zich niet onbetuigd gelaten bij de inzameling op Paasmaandag; dat doen zij bij de verdere voorbereidingen ook niet. Het enthousiasme voor de nieuwe klokken is werkelijk besmettelijk en brengt iedereen in aktie!

Zes wagens uit Stokkum voeren elk twee voer leem aan; daar is een enorme hoeveelheid van nodig; het is naast het brons de voornaamste grondstof om klokken te gieten. De kerkmeesters van Zeddam stellen 2750 stenen in bruikleen beschikbaar om de "clockenaven", de smeltoven te metselen; die worden door vier wagens uit Azewijn en vier uit Stokkum aangevoerd.

"Meister Gerrit" heeft al zijn "clockenreysscap", zijn gereedschap en de grondstof voor de "clockenspyess", het brons, waarschijnlijk per schip over de IJssel naar Doesburg laten brengen: twee wagens zijn nodig om het gereedschap en drie om de "clockespyess" vandaar naar 's-Heerenberg te halen.

De "erffgenamen yn Lengelrebusch" en "die erven yn Stockummerbusch" (dat zijn de mensen die in die bossen gerechtigd zijn) leveren het nodige hout o.a. om de drie sleden te maken waarop de klokken worden gegoten en waarmee zij worden getransporteerd. Zes "houwers" vellen de bomen en vier wagens zijn nodig om al dat hout naar 's-Heerenberg te vervoeren.

Nu moet eerst "de gans gebraden" worden.

De horizontale spil in een handleiding uit 1524

Dat is klokgietersjargon: het betekent dat de gietvorm gemaakt moet worden. Interessant is dat die vorm "gans" wordt genoemd: hij wordt om een horizontale spil vervaardigd en om de leem te drogen wordt er een vuur onder gestookt. Het geheel ziet er precies uit als een gans aan het spit!

Dat werk wordt niet in de openlucht verricht, maar in een "clockenhuis". Meestal moeten de werkers van Van Wou zelf een loods bouwen, zoals bijvoorbeeld op het kerkhof van de domkerk in Erfurt in 1497; in 's-Heerenberg hoeft dat niet: het "pastoirs huyss van Etten" kan daarvoor worden gebruikt. Het is het huis van Johan Wassynck die wij al kennen; hij woont nu in een ander huis in 's-Heerenberg.

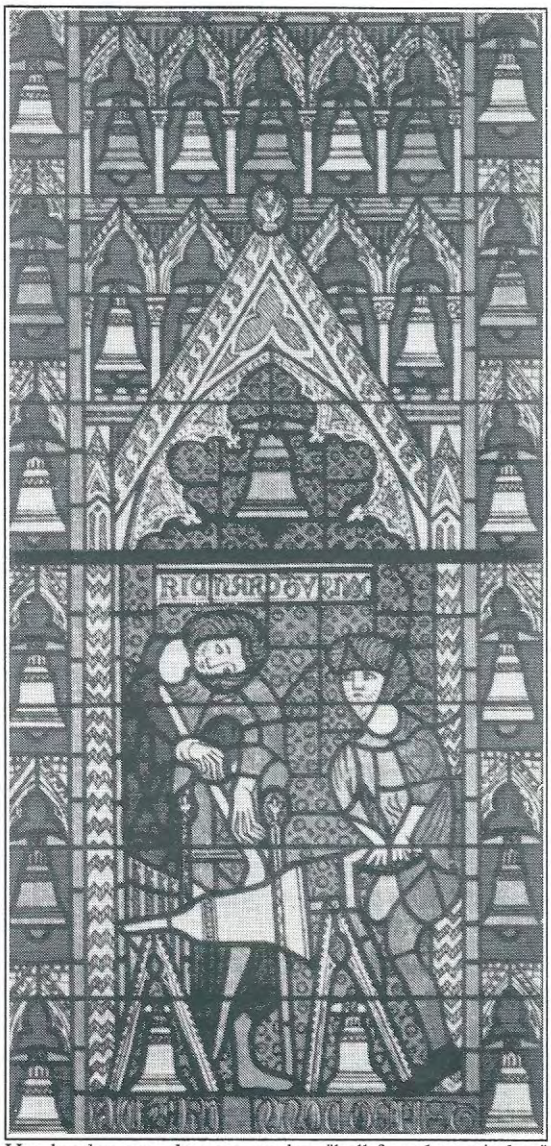
Het huis waar de gans wordt gebraden, staat waarschijnlijk leeg; het ligt naast dat van Bernt Ribben. Van laatstgenoemd huis is bekend dat het plaats moet maken voor de 'Nije Monte', de nieuwe munt op de plaats waar nu onze Munt nog steeds staat. Wellicht is dat ook met het huis van Johan Wassynck het geval. De klokvormen worden dus gemaakt op de plaats waar onze Munt staat.

In het huis van Bernt Ribben worden de medewerkers aan de klokgieterij op een Snäpchen onthaald; dat weten wij dank zij de zorgvuldige administratie van de kerkmeesters.

Het braden van de gans

Alle voorbereidende werkzaamheden worden uitgevoerd door Berghse mensen onder leiding van de knechten van "meyster Gerit". Die logeren 84 dagen, dus een kleine drie maanden, "tot Lamberts huyss van Reken", ten huize van Lambert van Reken: zij "hebn dair gegethen ind geslapen van beghin aen dat sy

aen die kloicken begonden the arbeyden hent dat sy gedaen hadden, ind weder van hier reysden". Dat kost de kerkmeesters zeven kromstaarten per dag. (3 Kromstaarten = 1 stuiver; 60 kromstaarten = 1 gulden.) Het is heel goed mogelijk dat de genoemde Segewin Haitiseren er ook bij is. Meyster Gerit van Wou zelf is "dairby gewest 13 daegh".
Het lijdt geen twijfel dat de meyster aanwezig is bij het braden vande gans. Daar immers staat of valt het hele produkt mee. Wij gaan kijken hoe dit in zijn werk gaat.

Het braden van de gans op het "bell-founders window" d.i. het klokgietersraam in de Munsterkerk van York in Engeland, begin 14de eeuw

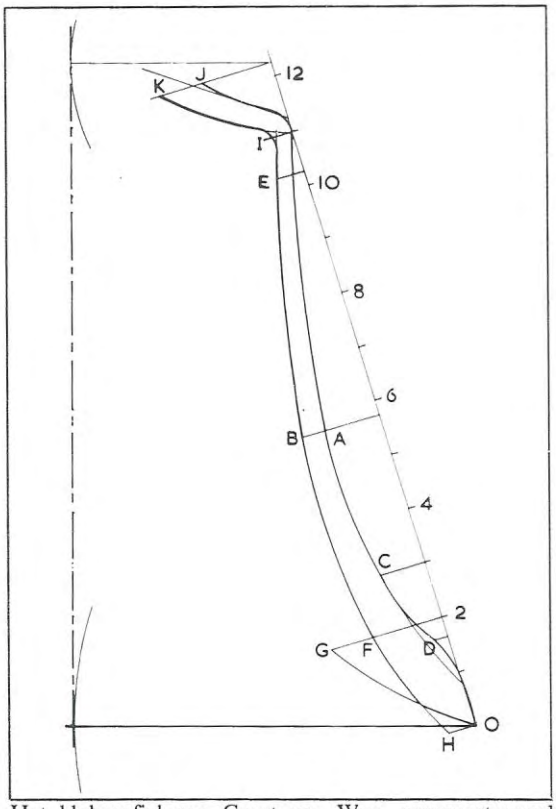
Op twee houten bokken met lagers wordt een houten spil gelegd die soepel kan draaien op ijzeren uiteinden. Midden op de spil is een taps toelopend houten raamwerk gemonteerd en aan een eind is hij voorzien van een krukzwengel. Dit gereedschap heeft meyster Geert zelf meegebracht, want daar draait alles om!
Op het raamwerk wordt nu een reusachtige klodder leem aangebracht en hier en daar met vormstiften vastgezet. De leem is vermengd met paardemest om te zorgen dat hij niet te vet is, want dan zouden tijdens het bakken van de vorm gemakkelijk scheuren en barsten kunnen ontstaan. De leem wordt in dunne lagen opgebracht en het vuur onder de "gans" zorgt ervoor dat die snel droogt.
Twee Berghse houtbewerkers, Gerit van Killer en Johan Holtsnijders, hebben inmiddels het profiel van de binnenkant van de klok in een plank uitgezaagd, zoals meyster Geert dat op zijn ontwerptekening heeft aangegeven. Als de leemklomp dik genoeg is, wordt hij rondgedraaid en met deze mal of sjabloon zorgvuldig afgerijd. Zo ontstaat de klokkekern die van buiten nauwkeurig de vorm heeft van de binnenkant van de klok.

Nu moet de zogenaamde "valse klok" om de kern worden aangebracht; die wordt ook van leem gemaakt. Om te voorkomen dat hij aan de kern blijft plakken, wordt deze eerst in het vet gezet. De kerkrekening vermeldt dat van 's-Heerenbergse koopman Reyntgen Kremer wordt "gecocht 7 1/2 pond ongels tot den gans voir 6 stuiver ind 1 kromstert, behalven dat ons gegeven wart": Reyntgen doet dus ook een duit in het zakje door wat vet cadeau te geven. Met een tweede sjabloon dat het zuivere buitenprofiel heeft van de klok, wordt de leem van de valse klok ook afgerijd.

Die sjablonen zijn een schitterende uitvinding: zij worden voor het eerst toegepast in het begin van de 14de eeuw (1300-1399). Door die sjablonen te gebruiken kun je namelijk van tevoren de toon en de klank van de klok berekenen. De klank is op de eerste plaats afhankelijk van de zuiverheid van het brons en het gietsel mag niet poreus zijn: er mogen geen luchtbellen en slakken in zitten.

Maar er bestaat ook verband tussen het model en profiel van de klok en de klank: een dikwandige klok geeft een krachtige korte toon, een dunwandige een wekere maar langer doorklinkende toon.
De klank van een klok bestaat echter niet uit één enkele toon, maar uit een hele serie hoofd- en bijtonen. De belangrijkste zijn: de priem, dat is de begintoon van de toonladder of het accoord dat in de klok klinkt; een octaaf lager ligt het onderoctaaf (ook grondtoon genoemd) en boven de priem liggen de kleine terts, de kwint en het bovenoctaaf. Dat is de inwendige toonstructuur van de klok. Als deze tonen niet zuiver op elkaar zijn afgestemd, klinkt de klok vals. De hoogte van de toon hangt samen met de doorsnede van de klok.

Met die wetenschap ontwerpt Geert van Wou in alle rust een profiel voor zijn klok. Uit de van hem bewaard gebleven klokken blijkt dat hij steeds met hetzelfde profiel werkt: het is zijn ideale profiel.

Het klokprofiel van Geert van Wou, gereconstrueerd door Lehr aan de hand van de klok van 1524 te Enkhuizen.

Bij de constructie van zijn sjabloontekening kan meyster Geert nauwkeurig berekenen welke toonhoogte en welke toonstructuur zijn klokken krijgen. Vóór de uitvinding van het sjabloon worden klokken op goed geluk uit de vrije hand gemaakt en de klokgieter moet vrouwe Fortuna op zijn hand hebben om een klankvolle, sonore klok te maken: een goed gestemde klankrijke klok is een toevalstreffer. Geert van Wou echter weet precies wat hij doet: hij is een kunstenaar met een goed muzikaal gevoel. Het is jammer dat geen getekend constructievoorschrift voor klokken van Van Wou bewaard is gebleven.

De valse klok is droog en wordt nu opnieuw stevig ingevet om te voorkomen dat het leem van de klokkemantel er aan blijft kleven. Alvorens hieraan te gaan werken moeten de sierranden worden aangebracht en de teksten die de geestelijke heren en de kerkmeesters hebben bedacht.
Geert van Wou heeft een grote kist meegebracht met houten matrijzen waarin de letters en versieringen zijn uitgesneden. In die matrijzen wordt nu was geperst vermengd met hars (de rekening vermeldt "5 1/2 virdel pond was" en een half pond hars) en de zo gevormde letters en versieringen worden zorvuldig op de valse klok aangebracht. Als straks de klokkevormen worden gebakken, wordt de was uitgebrand: hij stroomt vloeibaar weg en laat de ruimte open voor de ornamenten en letters die met de klok worden meegegoten.
Op de grootste klok met de donkerste stem die een middellijn heeft van 142 cm, komt te staan: "sancta maria dum dedero sonitum fugiat procul omne malignum gerhardus de wou me fecit anno dni m cccc xcvi", dat betekent: Heilige Maria; als ik mijn geluid zal laten horen, moge alle boosheid ver vluchten; Geert van Wou heeft mij in het jaar 1496 gemaakt.
De tweede of "middelste" klok krijgt een middellijn van 125 cm en daar staat op: "sanctus pancracius defunctos plango vivos voco fulgura frango gerhardus de wou me fecit anno dni m cccc xcvi", dat wil zeggen: Sint-Pancratius; ik betreur de doden, roep de levenden, breek de bliksem; Geert van Wou heeft mij in het jaar 1496 gemaakt.

De derde klok heeft een middellijn van 115 cm en krijgt het opschrift: "sanctus anthonius protero demonii vires tonitru maligni gerhardus de wou me fecit anno dni m cccc xcvi" - Sint-Antonius; ik verpletter met donderende stem de krachten van de boosaardige demon; Geert van Wou heeft mij in het jaar 1496 gemaakt.
Zoals uit de afbeeldingen blijkt, beschikt Geert van Wou over een goede typografische kijk op zijn werk: de fraai afgewerkte randversieringen en de belettering zijn smaakvol en kundig aangebracht. Aan deze "finishing touch" besteedt hij de grootst mogelijke zorg.

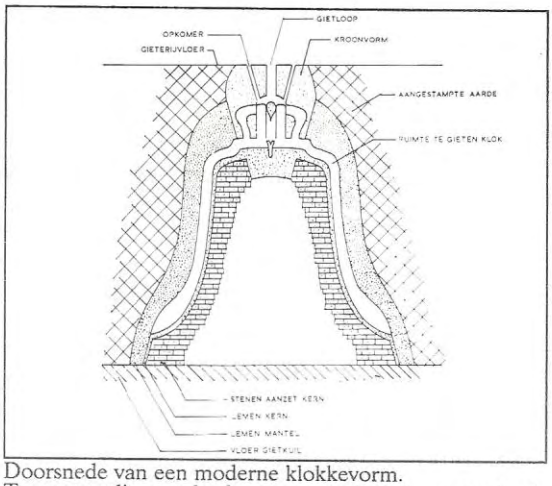
Niet alle teksten zijn nieuw: heel waarschijnlijk worden de teksten van de twee oude klokken overgenomen; dat gebeurt gewoonlijk. Ik denk in de eerste plaats aan die van de Pancratiusklok: hij heeft zo goed als zeker een naamgenoot als voorganger, omdat de kerk al sinds 1259 aan Sint-Pancratius is gewijd. De spreuk is eveneens oeroud: hij wordt op zeer veel middeleeuwse klokken aangetroffen.
Ook de tekst van de Maria-klok zou wel eens oud kunnen zijn. Het ligt namelijk voor de hand dat de klok iets te maken heeft met de O.L. Vrouwebroederschap (ook -gilde genoemd) die - zoals wij al weten - een belangrijk altaar heeft in de Pancratiuskerk. De oudst bekende vermelding van zo'n gilde dateert van 1142 (Brussel); er wordt beweerd dat de heilige Dominicus (c 1170-1221) en zijn orde van de Dominicanen de verbreiding van deze broederschap sterk hebben bevorderd. In 1309 bestaat hij in Utrecht, in 1350 in Alkmaar, in 1366 in Rotterdam, in 1398 in Amersfoort. Zonder deze broederschap is een parochie eigenlijk niet compleet en ik denk dan ook dat de 's-Heerenbergse O.L. Vrouwe Broederschap is ontstaan, toen de Pancratiuskerk tot parochiekerk werd verheven: in 1399, of kort daarna.
Er is nog een andere reden waarom de Maria-klok hoogstwaarschijnlijk een naamgenoot als voorganger heeft: de tekst van de klok is eenvoudig en wordt in het latijn uitgedrukt in een helder en duidelijk rijm. Dat kan niet gezegd worden van de tekst van deAntoniusklok: het latijn is gekunsteld en in elkaar gedraaid zoals profane klassieke latijnse dichters als bijvoorbeeld Horatius (65-8 v Chr), Ovidius (42 v Chr-17 n Chr) en Virgilius (70-18 v Chr) dat doen. Pastoor Van der Kolck en zijn kerkmeesters, de gildemeesters van het Sint-Antoniusgilde en misschien andere heren geestelijken hebben wellicht lang gedelibereerd over een passende tekst en een van hen heeft hem in zijn beste latijn vertaald. En dat is klassiek latijn: de geestelijken zijn moderne geesten, humanisten - zoals hun befaamde tijdgenoot Erasmus van Rotterdam (c 1466-1536) - die doordrongen zijn van de renaissancegedachte: een herleven van de klassieke gedachtenwereld. De boekdrukkunst is zojuist uitgevonden (c 1450) en drukkers beijveren zich om teksten van schrijvers uit de klassieke oudheid uit te geven. Interessant is bijvoorbeeld dat in 1496 te Parijs een werk van Ovidius in een Franse vertaling verschijnt: in hetzelfde jaar waarin ons klokkenverhaal speelt.
Kort en goed: ik denk dat de Maria- en de Pancratius-klok een naamgenoot als voorganger hebben en de Antonius-klok niet. Antonius is nieuw in dit gezelschap.
Ik neem aan dat hij in verband staat met het Sint-Antoniusgilde dat ook een altaar heeft in de Pancratiuskerk. Het zou interessant zijn nog eens opnieuw te duiken in de ontstaansgeschiedenis van de Berghse gilden. Sint-Sebastiaan heeft de oudste rechten: hij is de patroon van de kruisboogschutters. Als omstreeks 1326 het buskruit zijn intrede doet en met "haakbussen" geschoten wordt, kiezen de gilden die met kruit schieten Sint-Antonius de grote, de kluizenaar, die met het Varken tot hun patroon. Hij is zeer populair als patroon tegen "de Zwarte Dood" d.i. de pest, vooral na de pestepidemie van 1347-1352. Het 's-Heerenbergse Sint-Antoniusgilde bestaat volgens archiefgegevens in elk geval in 1475, maar is wellicht meer dan honderd jaar ouder.

Maar wij dwalen te ver af, hoe interessant het ook is. Wij keren terug naar onze klokkevorm.
De valse klokken en vooral de opschriften en versieringen worden in hun geheel zorgvuldig met een laag bijzonder fijn leem bekleed: dan komen de werkstukken straks gaaf uit de vorm. De houten spillen worden verwijderd en de vormen kunnen nu rechtop gezet worden.

Dat moet heel voorzichtig gebeuren, want een beschadiging heb je heel gemakkelijk; de mannen gebruiken hierbij een hijswerktuig: een kaapstander, dat is een verticale windas, waarmee zij de vorm overeind trekken; hij wordt meteen op een slede geplaatst. Zij zijn er met drie man een hele dag druk mee. Zo'n vorm heeft nog een heel gewicht: experts hebben berekend dat het gewicht van de hele gans ongeveer gelijk is aan de helft van dat van de klok die erin gegoten wordt.
Nu wordt het geheel van een dikke lemen mantel voorzien. Deze mantel moet heel sterk zijn, anders bezwijkt hij straks onder de enorme druk van het vloeibare brons. Daarom wordt de leem in lagen opgebracht en elke laag wordt met hennep en linnen versterkt; daarvoor zijn 12 pond linnen in Doesburg gekocht en 4 pond hennep in Emmerik. Dat is echter niet alles: "meyster Gerit bracht onss mede van Kampen 23 pond hennips ind 6 pond lynnen". De hele vorm wordt extra versterkt met hout en ijzeren hoepels; dat is kuiperswerk en daarom vermeldt de rekening: "Item Gerit Cuper van Emmerick 4 albus van die ganse the bynden, facit 10 kromsterten". Gerit heeft heel wat kuiphout nodig; dat wordt gekocht bij Wyllem up den Drevel en in ter Borch voor in totaal 1 gulden en 52 1/2 kromstert.

Naar de Modderweide

Voor de nu volgende werkzaamheden wordt het terrein van aktie naar de openlucht verlegd. Volgens de overlevering vindt het eigenlijke gieten van de klokken plaats ten zuiden van het kasteel in de Modderweide (thans Gasthuisweide genoemd); de kerkrekening vermeldt dit echter niet. Wel is het dicht bij de kerk de beste plaats, waar de mannen royaal de ruimte hebben. Want er is heel wat plek nodig! Ik neem dus aan dat het gieten in de Modderweide plaatsvindt.
Er worden 12 of 14 vrijwilligers opgetrommeld om "die kuel, dair men dye clocken yn goet" te graven; zij werken er een dag lang aan en worden nat gehouden met "30 quartel biers".
In de onmiddellijke nabijheid van deze gietkuil metselt meyster Willem van Holts de "clockaven", d.i. de smeltoven. Volgens instructie van meyster Gerit wordt het een heel hoge rechtopstaande koker "wol dry manne langk": drie

Doorsnede van een moderne klokkevorm.
Tegenwoordig wordt de vorm vertikasal gevormd; de kern kan dus opgemetseld worden van stenen. Geert van Wou maakt de vorm aan de horizontale spil en gebruikt een kern van hout.

manslengtes hoog; de vloer en de binnenwanden worden bekleed met 100 vuurvaste estrikken; zij worden speciaal voor dit doel aangekocht. Met de hulp van zijn handlanger Johan van der Leu die hem drie dagen assisteert, klaart Willem het karwei in zeven dagen. In die tijd werkt hij ook nog aan het huis van Johan Wassynck waar "de gans is gebraden": de vormen zijn namelijk zo groot dat zij niet door de deur kunnen; Willem breekt een gat in de buitenmuur en metselt dat naderhand weer dicht.

Evenals de gans wordt de smeltoven door de kuiper met hoepels gebonden om straks de druk van het gloeiend hete brons te kunnen weerstaan en hij wordt grondig drooggestookt.
Nu wordt het paard voor de slede gespannen en de "ganzen" worden stuk voor stuk in hun geheel naar buiten gesleept en in de gietkuil gebracht. Om de kern snel te drogen en te bakken worden zij op veldovens van stenen geplaatst; daaronder wordt een flink hout- en turfvuur gestookt. Erboven is een hijsbalk aangebracht om de mantel op te kunnen lichten.
Als de vormen zijn gebakken, gaan de mantels stuk voor stuk omhoog en de klokgieters slaan de valse klokken stuk. Daarna plaatsen zij de mantels heel zorgvuldig terug over de kernen. Waar de valse klok heeft gezeten, is nu een holle ruimte om het brons in te gieten.

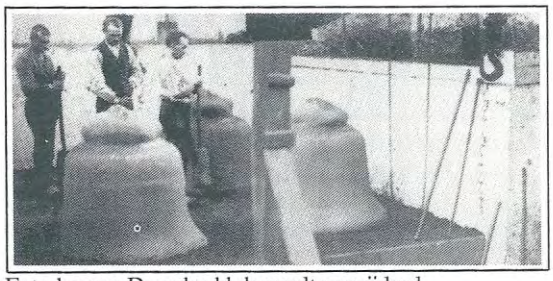

Foto boven: De valse klok wordt verwijderd
Foto onder: De gietkuil wordt met zand gevuld en het zand wordt stevig aangestampt.
(Foto's Petit & Fritsen Aarle Rixtel)

Inmiddels zijn ook de vormen voor de kronen van de klokken gereed gekomen; zij zijn ongeveer op dezelfde manier ontstaan als de vormen van de klokken; het verschil is dat een valse kroon niet van leem maar van was wordt gemaakt, omdat er met behulp van matrijzen veel decoratieve elementen in worden verwerkt. De kroonvorm wordt boven op de klokvorm geplaatst.

De gietkuil of "put" is zo diep dat de klokken er praktisch geheel in verdwijnen. Hij wordt nu geheel aangevuld met aarde die stevig wordt aangestampt om te voorkomen dat door de grote druk van het brons de mantels gaan drijven en het brons onder uit de vormen loopt. Alleen de giettappen en de ontluchtingskanalen steken boven de grond uit.

Van de drie aftappunten onderin de oven naar de giettappen worden nu goten gemetseld, waardoor het vloeibare brons naar de vormen kan stromen.

Dinsdag 21 juni 1496

Dan breekt na vele weken hard werken de feestelijke dag van het gieten aan. Alle voorbereidingen zijn getroffen. De gietvormen en de smeltoven zijn klaar voor gebruik. Naast de oven ligt afgewogen het materiaal voor het brons. Het ideale klokkenbrons is een legering van 80% koper en 20% tin. De kwaliteit en zuiverheid van zijn brons heeft meyster Geert van Wou echter niet altijd in de hand: dikwijls krijgt hij oud materiaal aangeleverd en je weet nooit of dat welschoon is. Als er bijvoorbeeld teveel lood in voorkomt, zal dat funest zijn voor de klank van de klok. De zuiverheid van het metaal is van elementair belang voor de kwaliteit van de klok.
Meyster van Wou heeft 3051 pond klokspijs meegebracht van oude klokken en 4380 pond "enckel ketel", d.i. vermoedelijk zuiver oud koper, en daarnaast 987 pond nieuw tin. De rest van de nodige klokspijs leveren de kerkmeesters zelf: de twee oude Berghse klokken zijn aan stukken geslagen en Henrick te Laeckwick, die het wegen van de klokspijs voor zijn rekening neemt, deelt mee dat zij 1584 pond wegen. En dan zijn er nog de ingezamelde oude ketels, potten en tinnen schotels, in totaal 170 pond.

Prachtig heeft de Duitse dichter Friedrich von Schiller (1759-1805) in zijn "Lied von der Glocke" (1799) het gietproces beschreven. Hij begint met:

"Fest gemauert in der Erden
Steht die Form, aus Lehm gebrannt.
Heute muß die Glocke werden,
Frisch, Gesellen, seid zur Hand!
Von der Stirne heiß
Rinnen muß der Schweiß,
Soll das Werk den Meister loben;
Doch der Segen kommt von oben."

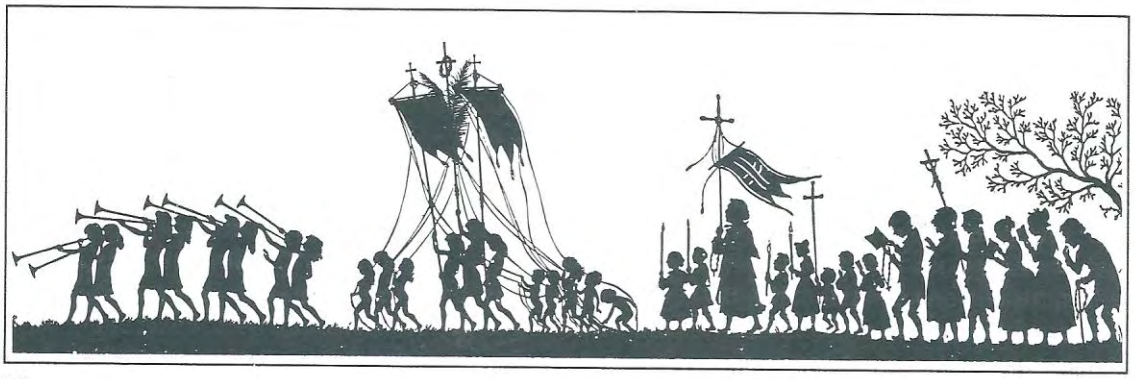
Ik stel mij voor dat het grootse gebeuren vergezeld gaat met liturgische plechtigheden zoals dat van meer plaatsen bekend is. Bijvoorbeeld van Erfurt, waar Geert van Wou een jaar later, op Kiliaansdag (8 juli) 1497, zijn absolute meesterwerk, de kolossale "Gloriosa" voor de domkerk giet; de doorsnede van deze superklok is 257 cm en ook hij heeft tot vandaag de dag de eeuwen getrotseerd.

Wij hebben jammer genoeg geen ooggetuigeverslag van het klokgieten in 's-Heerenberg; van Erfurt wel. Er is vast niet zoveel verschil; daarom leen ik in Erfurt het een en ander voor mijn verhaal.

Het is een plechtig moment, als meyster Gerit de brand in de oven steekt. Ik stel mij voor dat er een hoera opstijgt uit de grote menigte toeschouwers op de hoge wal en Achter het Waterschap. Van heinde en ver zijn zij gekomen, want zo'n fascinerend schouwspel als het klokgieten kun je praktisch nooit beleven. Uit alle ramen van het kasteel hangen dienstmaagden en knechten en ik denk dat ook graaf Oswald en zijn familie dit schouwspel niet hebben willen missen.
De temperatuur in de oven wordt in korte tijd met geweld zo hoog mogelijk opgevoerd, want de meyster weet uit ervaring dat de kwaliteit van zijn brons beter is naarmate het minder met de verbrandingsgassen in aanraking komt. Om het vuur aan te jagen zien wij de stadssmeden meister Telman en Peter Kluytgen met hun knechten "die myd den blaesbaligh hier gebeden waeren ... ind hulpen blaesen ind die tijt lanck dat sy bliesen die spies aan bier gedroncken hebben [voor] xxxij kromsterten". Het is dan ook een heet karwei en zij zijn er zeker zes, zeven uren mee bezig.
Als de temperatuur van de oven ongeveer tot 1100 graden is opgelopen (meyster Gerit méét dat niet, hij vóélt het), is de spijs "gaar". Alles is nu voor het gieten gereed.

Precies als in Erfurt komt nu op een teken van meyster Geert uit de Pancratiuskerk de processie met het heilig sacrament die daar staat opgesteld en waaraan alle heren geestelijken die 's-Heerenberg rijk is, in vol ornaat deelnemen. Zij zingen precies als tijdens de plechtigheden op Paaszaterdag de litanie van alle heiligen en in de Modderweide wordt de monstrans geplaatst op een rustaltaar datschitterend is versierd met bloemen en welriekende kruiden en met vaandels en kaarsen.
Het gezang verstomt en er valt een van spanning geladen stilte, waarin je in de schemering van de avond ver in de Berghse bossen de koekoek kunt horen roepen. Met een breed gebaar neemt meyster Gerit van Wou clockgieter van Campen de lange stang die hem wordt aangereikt door een van zijn knechten, en met een forse stoot steekt hij de eerste lemen prop in het afsteekgat onder in de clockenoven stuk. Als een ziedende vuurzee stroomt en kolkt het witgloeiende brons door de gemetselde goot naar de eerste vorm.
Het is een spectaculair schouwspel dat weldra nog fantastischer wordt, doordat het vuur fel oplaait, als de vlam slaat in de gassen die door de ontluchtingskanalen ontsnappen. In de schemering lijkt het alsof de duivel en zijn trawanten zelf met het helse vuurwerk bezig zijn!

Als alle drie vormen afgegoten zijn en de smeden en klokgieters zich met hun bonte neusdoek het zilte zweet van het voorhoofd wissen, heft pastoor Van der Kolck het Te Deum aan dat door alle aanwezigen wordt overgenomen en uit volle borst wordt meegezongen. Het is het eeuwenoude hooglied van lof en dank, waarvan de jubel tot in wijde omtrek wordt gehoord.
Sint-Pancratius heeft zijn nieuwe klokken!

"Die klocken woirden ghekerstentt"

Woensdagmorgen 22 juni wordt begonnen met het uitgraven van de klokken. Zij worden helemaal vrij geiegd en van de mantel ontdaan. Dan worden zij uit de gietkuil gehesen en schoongemaakt. Op hun houten sleden staan zij te pronken in de junizon.

Geert van Wou kan tevreden zijn: het werk is gelukt. Dat is niet altijd het geval: de klokgieter Jan Moor uit 's-Hertogenbosch bijvoorbeeld heeft zijn klok voor de Nieuwe Kerk in Delft driemaal moeten overgieten. Zelfs de toonhoogte klopt met Van Wou's berekeningen. Ook dat is niet altijd het geval: in onze 20ste eeuw worden ondanks alle moderne hulpmiddelen nagenoeg alle klokken op toonhoogte gecorrigeerd.

Geert stelt vast "dat die meeste kloick int gewicht halden sold xxxviij hondert ind die mijddelste xxvij hondert ind die mynste tusschen xviij ind xix hondert. Summa lxxxiij hondert pont die iij clocken". De klokken wegen dus respectievelijk 3800, 2700 en 1800 = in totaal 8300 pond. Zijn taak is volbracht en op vier wagens wordt zijn gereedschap naar Doesburg afgevoerd.

Intussen schrijven de "koester ind den schoelmeyster" brieven die vier boodschappers te paard in alle windrichtingen rondbrengen om zoveel mogelijk mensen - en vooral notabelen - uit te nodigen voor het feest van de klokkedoop: "tot den clocken the kerstenen". "Item enen baid gesant telten inden Bijiant ind te diedem myt bryuen aen die frunde die men the genaeden lyet bydden tot den clocken"; dus naar Elten, de Bijland en Didam. Ook mensen uit Zeddam, Doetinchem, het klooster Bielheim in Oosselt, mensen in Terborg en Etten, Gendringen, Anholt, Isselburg, Netterden en Emmerik worden uitgenodigd.

Hoe zo'n uitnodiging er uit ziet, vond ik bij toeval in Nijhoffs Bijdragen: de tweede zondag na Maria Visitatie (10-7-1530) krijgt de Catharinakerk in Doetinchem nieuwe klokken. Van de uitnodiging tot viering van de klokkendoop is er een bewaard in het gemeentearchiefvan Groenlo. De tekst luidt:

"Dem Ersamen wijsen ind vursichtige Burgemeisteren der stadt Grolloe onsen bijsonderen guede gunstigen vrenden.

Ersame wijse ind vorsichtige bijsunder guede vriende. Soo uwen Ersamen liefden wijttich is dat in den jare van soeuen ind twijntich op ten gueden vrijdach onse kercke mijt allen klocken ind voll meer ontellijke ornamenten verbrant sijnnen, hebben wij twe klocken wedderom doen gieten, dye wij auerkommen sijnnen twijllen doen kerstenen des sonnendages altera visitationis Marie neest kommende, bijdden wij guytlijcken uw Ersamen liefden sich tegen dye vurscreven tijt hijr bij ons vuegen wijllen, helpende dat sye gekerstent ind tot gebruyck der hijlligen kercken volmaket mogen werden. Ind als dat geschiet ijs mijt den anderen voirt vrolick toe sijne, tselue wij (beheltlijken ind onuermijnret dat Gadtz loen dair an toe erweruen stiet) altijt geneyget sijnnen onses vermoegens wedderom tverdienen an dye selue uw Ersamen liefden dye Godt almechtich voir allen onwijll beware. Geschreuen onder onser Stadt secreet segell des wij desen maill tsamen hijr inne gebruycken op Saterdach altera nativitatis Johannis Baptiste. Anno etc. XXX. Burgemeistere, Scepene ind Raidt mijt sampt den Kerckmeisteren der stadt Doetinchem."

Wij weten al dat in 's-Heerenberg het burgerlijk en kerkbestuur vier handen zijn op één buik; dat is in Doetinchem ook het geval: kerk en staat leven nog in enge verstrengeling met elkaar.

Op vrijdag 24 juni, het feest van Sint-Jan, gaat de vlag uit in 's-Heerenberg. Alle mensen lopen met blijde gezichten rond; ik denk dat je de stemming kunt vergelijken met die van de dag waarop tegenwoordig de karnavalsoptocht wordt gehouden. Iedereen is bij het feest betrokken: het zijn immers hún klokken: iedereen heeft er zijn eigen steentje aan bijgedragen.

Ik ga u de plechtigheid niet nader beschrijven: alwat ik u in het voorafgaande aan jubeltonen heb voorgeschoteld, moet u in het kwadraat of liever nog in de derde macht verheffen om maar bij benadering te kunnen aanvoelen hoe gelukkig de 's-Heerenbergse gemeenschap is.

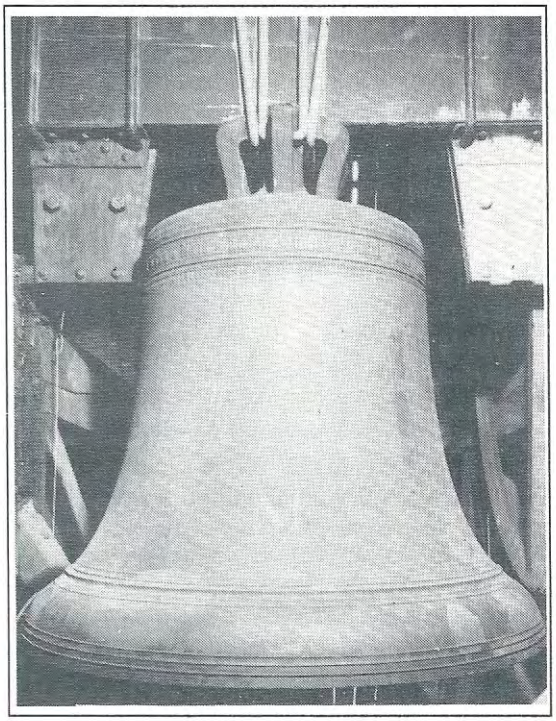
Het is een drukte van belang in de stad. Vele notabelen zijn van heinde en ver gekomen: zij hebben aan de uitnodiging gehoor gegeven en zijn te paard of met de koets aangereisd. Hun namen staan in de kerkrekening vereeuwigd,

omdat ook zij voor de klokken offeren. Dat was ook zo gepland! In bijlage 2 aan het slot van mijn verhaal vindt u ze vermeld. Ook het "ghemeyne volck" is er bij en ik denk dat het een enorme toeloop van mensen is, veel groter nog dan die dinsdagmiddag toen de klokken gegoten zijn. En misschien vergaapt zich de menigte tot besluit van het feest aan een kostelijk boertig wagenspel op de markt.

Een nieuwe "berchvrede"

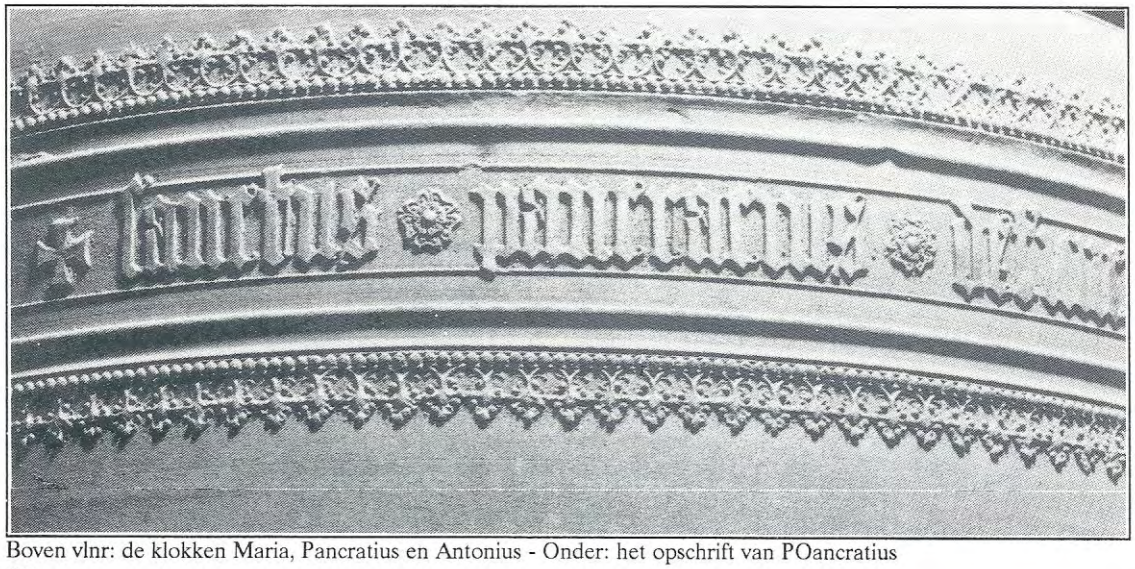
Nu moeten de klokken nog een klokketoren krijgen om geluid te kunnen worden. Oswald "onse gnedige heer vanden Bergh hefft onss gegeven iiij groter langer holter ind sullen styelen wesen tot den klockhuyss ynd staen ynden breden broeck". Ook de proost en de heren van het klooster Bethlehem stellen vier "groter langer holter tot styelen" beschikbaar; zij staan in het kerspel Varsseveld. Kerkmeester Henrick van Groenen gaat met de timmerlieden dat hout in het Bredenbroek en Varsseveld bekijken; zij doen het op hun gemak en blijven er een nachtje voor van huis.

Om kort te gaan: het hout wordt gehouwen en met de bloickwagen naar 's-Heerenberg vervoerd; de pastoor van Etten, Johan Wassynck, regelt dat ze behouwen worden en bij Thonis Rademeker worden twee stoelen besteld zoals het Munster, d.i. de Martinikerk te Emmerik die heeft. Achter het Heilig Kruisaltaar dat midden in de Pancratiuskerk staat, worden de palen opgesteld; zij steken een heel eind boven

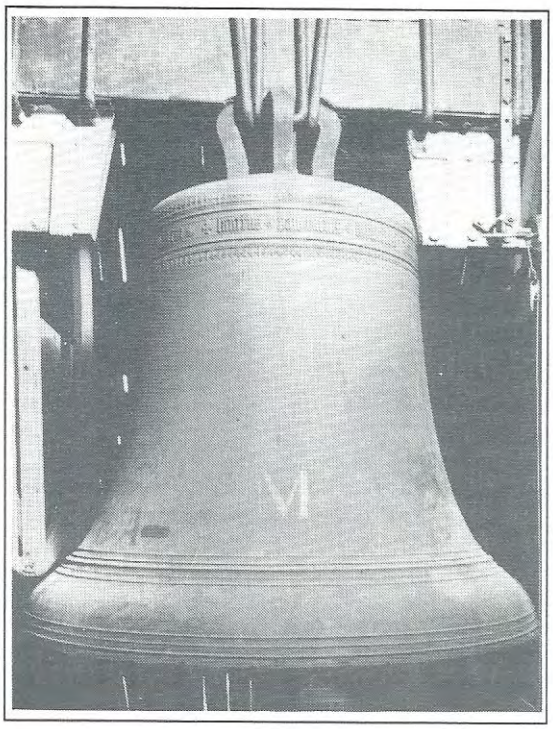

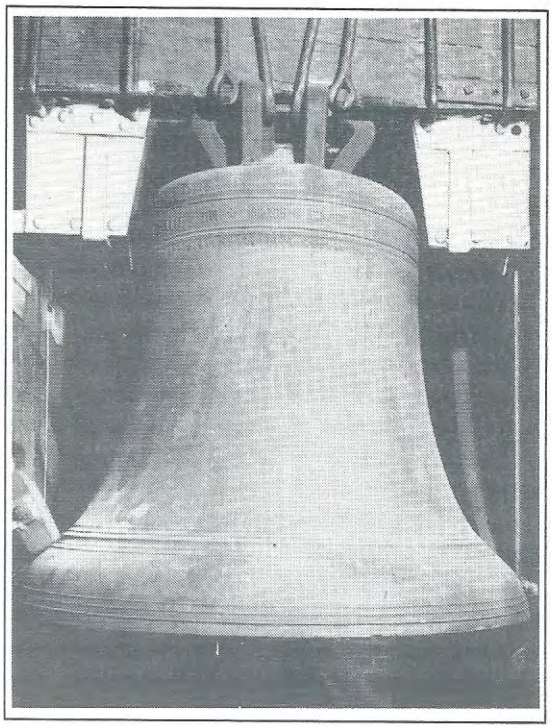
het dak uit. Timmerlui uit Terborg bouwen het "clockhuyss" en als de klokken omhoog gehesen zijn, kan de leidekker het kerkdak weer dichten.

Het is de bedoeling dat de klepels van de nieuwe klokken door de plaatselijke smeden van 's-Heerenberg, Peter Kluydt en meyster Tilman, worden vervaardigd, maar als zij de eerste gereed hebben, wordt hij door meyster

Boven vlnr: de klokken Maria, Pancratius en Antonius - Onder: het opschrift van POancratius

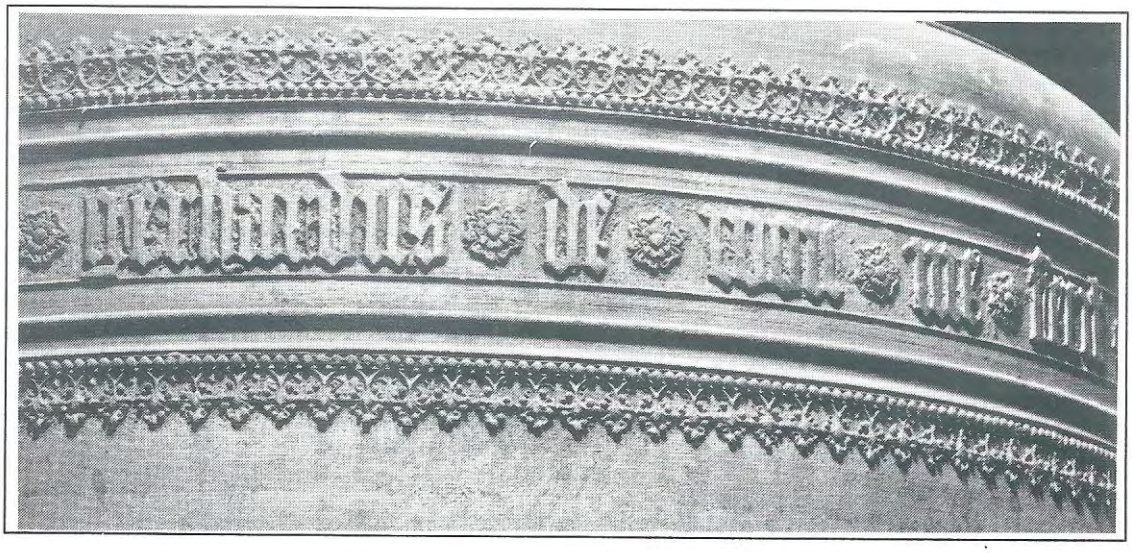

Geert van Wou afgekeurd. Ook klokklepels maken is een vak apart: hij levert de klepels zelf.
En sindsdien klinken van Wou's klokken door de straten en over de daken van onze stad.

500 Jaar bewogen geschiedenis

Helemaal klopt dat echter niet, want deze klokken hebben sinds 1496 niet ononderbroken geluid. Zij hebben een zeer bewogen geschiedenis achter de rug. Het bestaan van dit gelui heeft verschillende keren aan een zijden draadje gehangen.
Nog geen tachtig jaar hangen de Maria-, de Pancratius- en de Antoniusklok in hun klokketoren boven de Pancratiuskerk, als hun voortbestaan voor de eerste keer ernstig wordt bedreigd.

De boven reeds genoemde oorlog tussen de Nederlanden en Spanje heeft ernstige gevolgen voor de stad 's-Heerenberg en het hele Berghse land. Graaf Willem IV van den Bergh, gehuwd met Maria van Nassau, kiest de zijde van zijn zwager Willem van Oranje tegen Spanje; zijn graafchap en al zijn bezittingen worden geconfiskeerd en de Spaansgezinde Andries Van Anderlecht wordt aangesteld om de geconfiskeerde goederen te beheren. Het hele land en ook de stad 's-Heerenberg worden beurtelings door niets ontziende horden van Staatse Geuzen en Spaanse huursoldaten veroverd en heroverd. De stad wordt grondig vernield.
Op dinsdag na Pinksteren 27 mei 1572 bijvoorbeeld rukt krijgsvolk van graaf Willem van den Bergh met paarden door de Molenpoort binnen in een verlaten stad: de bewoners hebben de wijk genomen naar de Bergnse bossen. Anderlecht heeft zich ver-schanst in het kasteel. De belegeraars maken gaten in de daken en nemen het kasteel onder vuur vanaf de zolders van de huizen en de gewelven van de kerk. Alles wordt kort en klein geslagen en vensters en deuren worden als brandhout gebruikt.
Het duurt niet lang of kasteel en stad zijn volledig "verdestrueert". Ook van de Pancratiuskerk is al spoedig niet veel meer over: nu eens richten soldaten daar hun legerplaats in, een andere keer wordt nij als paardestal gebruikt. Als er brand uitbreekt, betekent dat de genadeslag: binnen de kortste keren is het gebouw een ruine.
Pastoor Casparus Solingius houdt de godsdienstoefeningen op het raadhuis met een kleine kudde gelovigen.

Hoe dikwijls zullen Van Wou's klokken in deze roerige en barre oorlogstijd niet geluid zijn bij dreigend gevaar en bij brand? En hoe lang hebben zij het in hun houten klokketoren boven het kerkdak volgehouden?
Precies weten wij het niet, maar in ieder geval laten de mensen van 's-Heerenberg het niet zover komen dat zij uit hun hoge toren te pletter vallen. Zij worden naar beneden gehaald en in de schaduw van de kerkruines wachten zij op betere tijden. En in die tijd zijn zij gedwongen te zwijgen.....

De gedenksteen van het kerkherstel in 1612

Ik heb u al verteld dat in 1612 een begin wordt gemaakt met het herstel van de Pancratiuskerk. Vijf jaar later, in 1617 breekt ook voor de klokken een nieuw tijdperk aan: in dat jaar worden de mensenvan 's-Heerenberg aangeslagen voor een heffing om een nieuwe klokketoren bij de kerk te bouwen; hun namen vindt u in bijlage 3.
Gebouwd wordt de houten klokketoren die wij op verschillende topografische tekeningen aantreffen, bijvoorbeeld van Maximiliaen de Raet (1720), Cornelis Pronk (1731), Jan de Beijer (1743). Hij komt te staan op het kerkhof "een pas of vijftien, twintig" ten noorden van de kerk. De klokken kunnen nu hun jubeltonen weer laten klinken, maar natuurlijk niet ten behoeve van de katholieke godsdienst waarvoor zij zijn gegoten: de kerk en de klokken zijn immers genationaliseerd en beschikbaar gesteld aan de heersende staatsgodsdienst: het protestantisme.

De klokken verhuizen

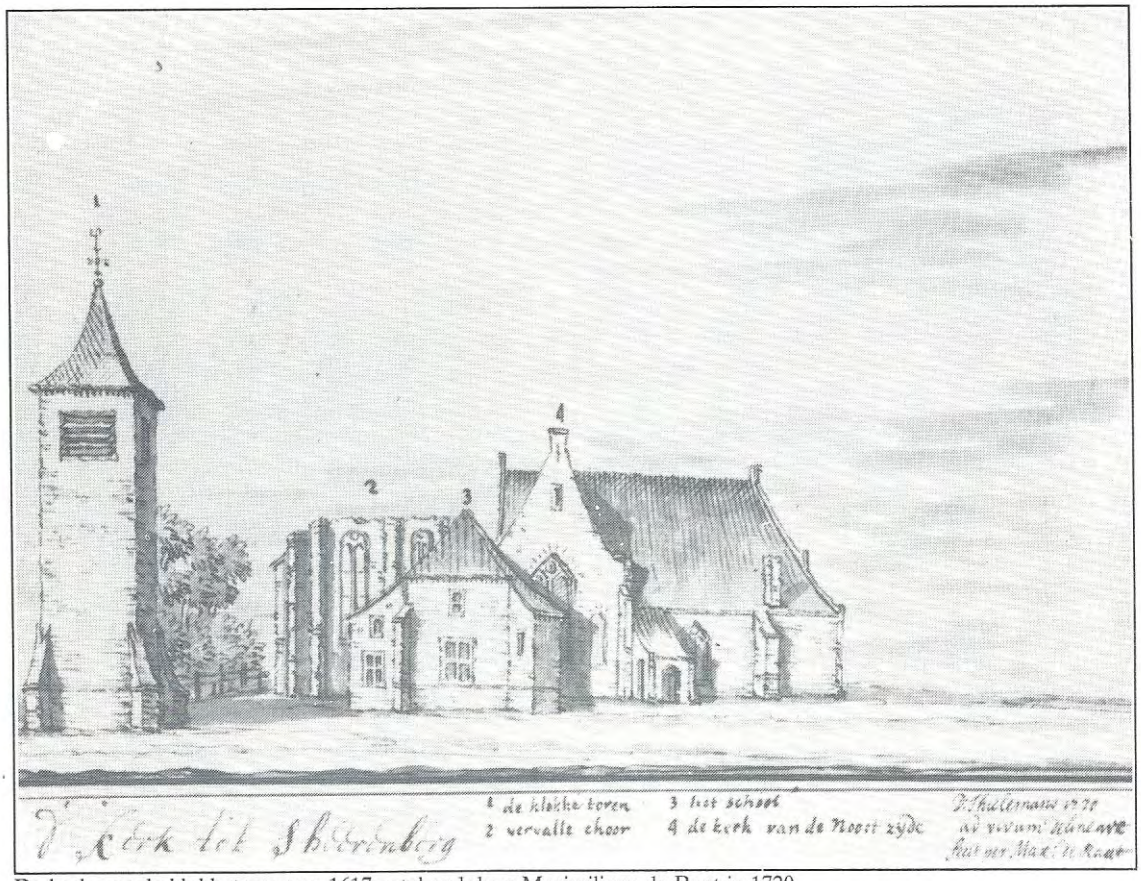
Het gaat ruim 220 jaar goed met het gelui van Geert van Wou. Dan wordt het voortbestaan opnieuw en nog veel ernstiger bedreigd: voor de tweede keer komt het aan een zijden draadje te hangen.
Er is inmiddels heel wat gebeurd. Het snuffelen in allerlei archieven heeft een berg interessant materiaal aan het licht gebracht. Ik ga proberen u de geschiedenis stap voor stap te schilderen.

Wij hebben al gezien dat de Franse Revolutie het einde brengt van de monopoliepositie van het protestantisme: bij decreet van de Nationale Vergadering van 5 augustus 1796 wordt de zogenaamde heersende kerk in ons land afgeschaft. Bijgevolg worden de enkele eeuwen geleden genationaliseerde kerkegoederen gedenationaliseerd en naar evenredigheid van het ledental aan de kerkgenootschappen toegewezen. In 1798 telt de gereformeerde kerk van 's-Heerenberg 148 en de rooms-katholieke 581 zielen.
Dat lijkt heel simpel, maar in de praktijk steken allerlei problemen de kop op. In 's-Heerenberg belegt het burgerlijk bestuur samen met protestanten en roomsen op maandag 25 juni 1798 de eerste vergadering om tot een verdeling te komen, maar het duurt nog tot 22 maart 1809 als koning Lodewijk Napoleon de knoop doorhakt en besluit: "De Grote Kerk te 's Heerenberg zal eigendom van de Hervormde Gemeente blijven". De kerkelijke goederen zullen voor de helft aan de roomse gemeente toevallen en op het roomse kerkgebouw zal op rijkskosten een dakruiter worden gebouwd precies zoals nu nog op het Oude Gasthuis aan het Gasthuisplein staat. Verderop in de geschiedenis blijkt dat het kerkhof bij de grote kerk gemeenschappelijk bezit van beide kerkgenootschappen blijft.
Die schijnen volmaakt tevreden te zijn met deze koninklijke beslissing: zij laten voortaan een eensgezindheid zien die uitstekend zou passen in onze tijd met onze moderne oecumene. Op 28 october 1809 blijkt bijvoorbeeld dat zij zijn overeengekomen dat zij "hunne godsdiensten op een en hetzelfde uur des voor- en des namiddags" zullen beginnen om tegelijk van de klokken "in den grooten toren" gebruik te kunnen maken. Om 's-zondags en door de week de gelovigen naar de vroegmis te kunnen roepen hebben de katholieken de kleine klok uit de grote toren, alsmede de klok uit de toren van het raadhuis in hun nieuwe toren gehangen. Zij moeten wel zorgen voor een nieuwe ijzeren raadhuisklok; die hangt vandaag de dag nog steeds in de gevel van de toren.

Om even stil te staan bij die twee kleine klokken: die van het raadhuis draagt het opschrift "Ozewalt is min naem Min Geluit is Goede Bequaeme" en is, evenals de grote raadhuisklok van 1526, gegoten door Segewin Haitiseren, en wel in 1531 toen het "Nije Raethuijs" in gebruik is genomen. De Angelusklok uit de grote toren draagt het opschrift: "Sancta Maria orate pro nobis Engel Tolhuijs fundebat MCXLIII" - Heilige Maria bid voor ons. Engel Tolhuijs goot [mij] 1543.

De kerken vragen de Minister van Eeredienst in een officieel rekwest zijn fiat aan hun afspraken te willen hechten, maar zij krijgen te horen dat zij volgens het decreet van 5 augustus 1796 eigenlijk helemaal niet mogen luiden om godsdienstoefeningen aan te kondigen, maar dat "het rekwest wordt aanbevolen in goedgunstige dispositie als zijnde nuttig en geschikt tot aankweeking van vriendschap".
En daar blijft het bij: de 's-Heerenbergse klokken blijven luiden tot vreugde van de hele harmonisch eensgezinde burgerij.

De klokken houden het wel vol, maar in 1817 wordt de precies 200 jaar oude toren zo slecht dat de burgemeester aan de "leeraren der beide gemeenten" een briefje schrijft: hun gemeenten zijn eigenaars van klokken en toren en of zij maar even voor de nodige reparaties willen zorgen.
De gereformeerde gemeente antwoordt dat zij niet in staat is aan dit verzoek te voldoen. Wat nu?
De burgemeester gaat te rade bij de Gouverneur in de provincie Gelderland en die schrijft op 20 mei 1817: hoe komen jullie in 's-Heerenberg op het idee dat die toren eigendom is van de kerkelijke gemeenten? Bij de Staatsregeling van 1798 is bepaald dat de burgerlijke gemeente eigenaar is. Lees er de tekst zelf maar op na: het staat in het boekje "Proclamatie der constitueerende vergadering, representerende het Bataafsche Volk betreffende het stemmen over het aangeboden ontwerp van staatsregeling en de grondvergaderingen op Maandag den 23 April 1798" op blz 117 artikel 6 zesde alinea: "De Torens, aan de kerkgebouwen gehecht, benevens de klokken, met derzelver huisingen, worden verklaard eigendommen te zijn en te blijven der Burgerlijke gemeente, staande ten allen tijde onder derzelver beheering en onderhoud".

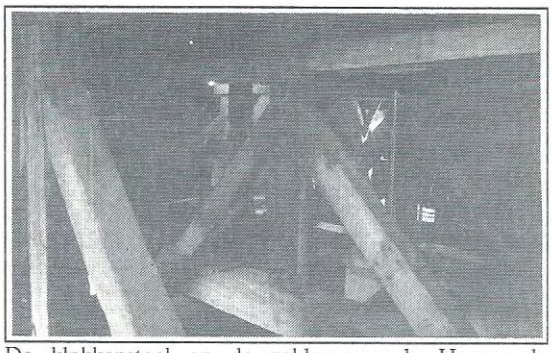

De kerk met de klokketoren van 1617 getekend door Maximiliaen de Raet in 1720

Hier stokt de correspondentie: naarstig is gezocht in alle archieven, maar zonder resultaat. De burgemeester en zijn makkers laten de zaak blauw-blauw en zullen gezegd hebben: "Die lui kunnen ons wat: zij schuiven ons de Zwarte Piet toe en wij hebben ook geen geld om die toren op te knappen".

Toch moet er iets gebeuren. Op 29 augustus 1820 belegt schout Frans de Both een vergadering waarbij aanwezig zijn: Pastoor J.H. van Schevichaven, Rentmeester Jan Peters en Assessor Lambert Janssen "uitmakende den Kerkenraad der Roomsche gemeente", en Predikant H.W. van Woelderen, Ontvanger Sminck, Griffier Kalden, de plaatsvervangende Vrederechter C.A. Oese, Organist J.H. Poelman en C. Brinkman "uitmakende den Kerkenraad der Gereformeerde gemeente, beneffens de kerkmeester H. van Zalingen". De schout zit de vergadering voor en legt de reden ervan bloot: er moet gepraat worden over de slechte toestand van de klokketoren en van de school, die beide eigendommen zijn van de twee kerkelijke gemeenten. De predikant zal notuleren en dank zij zijn notities "Handelingen van de vereenigde Kerkeraden der Roomsche en Gereformeerde Gemeente te 's Heerenberg, betreffende den klokkentoren en de school" weten wij precies, wat er nu allemaal gebeurt. Er is in totaal 29 maal vergaderd!

De schout zegt "dat hij door twee timmerlieden dezer Stad den toren naauwkeurig had laten opnemen, die denzelven voor onherstelbaar verklaard hadden, en dat voor een paar dagen een gedeelte van den zolder der school was ingevallen, waardoor het schoolhouden in zijn oog zoo gevaarlijk gerworden was, dat hij het voorshands had verboden". De timmerlieden worden in de vergadering geroepen en beamen dat. Met eenparigheid van stemmen wordt daarop besloten de toren af te breken en een nieuwe school te bouwen.

De klokkenstoel op de zolder van de Hervormde kosterwoning in 1993 (Foto Jan Jansen)

In de vergadering van 7 september 1820 komt de Gereformeerde Gemeente met een concreet plan namelijk: "dat met de minste kosten eene schoone ruime school zou kunnen worden gemaakt van een gedeelteder Kerk dezer Gemeente, hetwelk men daartoe afstaan wilde, indien men het over de voorwaarden daarvan konde eens worden, en dat daar misschien ook het fraaije gelui zou kunnen worden behouden door de Klokken boven dat gedeelte der Kerk, hetwelk school zou worden, te hangen". Dat klinkt niet slecht: er wordt besloten "drie kundige menschen, den timmerman Keurschot van Didam, den metselaar Hortman van Emmerik en den timmerman Ter Wiel te Azewijn dit te laten opnemen en de kosten daarvan te laten berekenen".
Ik bespaar u verder de op zich interessante details, want mijn verhaal is toch al helemaal uit de hand gelopen. De plannen worden verder uitgewerkt en zo gezegd zo gedaan: er wordt in de kerk een muur gemetseld tussen de dwarsbeuk en het schip. Het schip (dat is de tegenwoordige kosterswoning) wordt de nieuwe school en die wordt gemeenschappelijk eigendom van beide kerkelijke gemeenten, "gelijk ook de klokken die daarboven gehangen worden, het eigendom der beide gemeenten blijven". De hele operatie zullen zij sam-sam betalen.
Op 15 januari 1821 wordt met de timmerlieden H. Onneking en J.A. Colenbrander en de metselaar J. Bartholomeus, "allen in Deutichem woonachtig" voor f. 180,00 overeengekomen: "het afbreken van den Klokkentoren en het uitlegten en nederlaten van de klokken in denzelven hangende". Gelukkig zit de houtconstructie voornamelijk met gat en pen in elkaar en kan hij uit elkaar genomen worden zonder het materiaal te beschadigen. Vooral het "bovenwerk of zoo genoemde klokkengestoelte" moet met zorg worden gesloopt. "De assen, waaraan de klokken zijn vastgehecht, zullen aan de klokken moeten blijven, en alzoo de klokken met de assen gaaf en ongeschonden worden afgelaten." Op donderdag 27 januari 1821 is het al gebeurd: dan wordt de afbraak verkocht.
A. ter Wiel timmerman te Azewijn neemt op 20 maart 1821 voor f. 140,00 op zich: "het maken van het werk, vereischt wordende tot het plaatsen van de klokken boven de nieuw te maken school, het naar boven brengen van dezelve en het maken van twee zolders daarboven". Hij gebruikt daarvoor de oude klokkenstoelen; zij bevinden zich vandaag de dag nog steeds op de zolder van de kosterswoning. Zij zijn dus inmiddels tenminste 375 jaar oud en als zij in 1617 ook al "tweedehands" waren, zijn zij nu ruim 500 jaar oud!
Van Wou's meesterwerken blijven vanaf hun nieuwe "home" met hun sprankelende klanken geest en hart van 's-Heerenberg verheugen.

De volksbeweging van 1839

Tot 1835 gaat alles goed: beide kerkgemeenschappen leven in volmaakte harmonie. Maar dan komt er trammelant. In een brief van 25 mei 1835 schrijven de kerkvoogden van de Hervormde Gemeente aan de Kerkenraad van de R.K. Gemeente dat zij "zich verplicht acht om zonder verder uitstel de consistoriekamer in order te doen maken": er moet een nieuwe vloer worden gelegd. En of de katholieken maar even willen berichten dat zij, overeenkomstig "eene in den jare 1820 (algemeen bekend) gemaakte overeenkomst", de helft van de kosten voor hun rekening zullen nemen.....

"Zijn die lui gek!" zegt pastoor P. Heinink en hij schrijft terug dat hij en zijn kornuiten (Frans de Both, Lambert Janssen en Jan Korthals) er niet over peinzen. Volgens hem bestaat zo'n overeenkomst niet. En als dit wel zo is, moeten de hervormden met bewijzen op tafel komen. (1 juni)
Schriftelijke bewijzen hebben wij niet, antwoorden de hervormden (5 juni), maar wij

hebben het destijds wel afgesproken: er is dus een mondeling contract en "het zoude het collegie van Kerkvoogden, indien het tegendeel plaats vond, grieven genooddrongen te zijn om de R.K. Kerkeraad in Regten te moeten aanspreken en zich tevens te moeten beroepen op de Heeren J.H. van Schevichaven,destijds pastoor, Frans de Both, L. Jansen, Jan Peeters, destijds leden aan zijde van de R.K. Kerkeraad, voorts de destijds geweest en nog in leven zijnde leden van de Hervormde Kerkeraad, welken onder eede kunnen verklaren, dat zoodanig de overeenkomst heeft plaats gehad". Wij zijn toch altijd goede vrienden geweest en dat willen wij graag zo houden.
"Poe, poe!" zegt pastoor Heinink; hij krijgt het heet en krabt zich achter het oor. "Dat moeten we helemaal niet hebben!" En meteen klimt hij in de pen om olie op de golven te gooien (11 juni). Pardon, ik wist niets van een mondelinge overeenkomst en als het alleen bij die vloer blijft, dan willen wij best de helft van de kosten voor onze rekening nemen. Maar omdat "het gemeenschappelijk bezit en bestier van goederen, waardoor men in aanraking komt, somtijds botzingen veroorzaakt, zoo vermeent de Kerkenraad, tot wegruiming hiervan, aan Heeren Kerkvoogden het voorstel te mogen doen" om aan dit gemeenschappelijk bezit en met name dat van het kerkhof een eind te maken.
"Laten wij er maar eens over praten", schrijft de predikant terug (15 augustus).

Of dit meteen is gebeurd, melden de archieven niet. In ieder geval hebben betrokkenen wel goed de tijd genomen om erover na te denken, want pas op 3 oktober 1837 horen wij er weer iets over. Als een ontwerpovereenkomst ter tafel komt waarbij de katholieken hun aandeel in het bezit van het kerkhof zullen overdoen aan de hervormden, vindt de vergadering dat dan meteen helemaal schoon schip gemaakt moet worden. Gemeenschappelijk bezit zijn 1) het schoolgebouw, 2) de klokken, 3) het kerkhof, 4) de onderwijzerswoning met 5) de tuin, 6) een akkermaalsbosje in Kilder, 7) de Aam, 8) het dak van de consistoriekamer en 9) de lijkbaar.
De hervormden willen de nummers 1, 3, 6, 8 en 9 hebben. Besloten wordt een veiling te

*** PUBLIEKE VERKOOPING
van KERKEN-KLOKKEN.

Te 's Heerenberg, in de Provincie Gelderland, een uur van Emmerik aan den Rijn, zal men op Woensdagen den 20sten Maart en 3 April aanstaande, telkens des voormiddags ten 10 ure, ten Huize van de Wed. *L. Janssen*, Pondsgewijze doen veilen, en naar genoegen geldende, aan den hoogstbiedenden verkoopen: Vijf stuks zeer welluidende en van fijn Metaal gegotene KERKENKLOKKEN, en wel:

1o. Twee Stuks, hangende in den Toren van de Roomsch Catholijke Kerk van Zeddam, na raming respectivelijk 2000 en 900 Nederlandsche Ponden zwaar, en

2o. Drie Stuks, hangende op de Hervormde Kerk te 's Heerenberg naar raming, respectivelijk 2000—1300, en 900 Nederlandsche Ponden wegende.

De Veiling zal geschieden in Massa's en in Percelen. De Klokken kunnen van heden af bezien, en nadere informatien ingewonnen worden bij den Notaris Mr. FRANS DE BOTH, te 's Heerenberg. Brieven *franco*.

De advertentie in de Opregte Haarlemsche Courant van 28 februari 1839 (Met dank aan Stichting Het Nederlands Persmuseum Amsterdam)

houden waarop niet alleen het schoolmeestershuis met de tuin, maar ook de klokken met het bijbehorende luiwerk aan de meestbiedende worden verkocht.

Ook de klokken, ja u leest het goed! Die heerlijke klokken van Geert van Wou, waar 's-Heerenberg al eeuwen zo trots op is. Hun voortbestaan hangt opnieuw aan een zijden draadje. Hoe krijgen de katholieke pastoor Petrus Heinink en de hervormde Pantaleon Hajenius het in Godsnaam in hun hoofd?!
U vindt het nu, in 1993, te gek! Heel 's-Herenberg vindt het in 1839 ook te gek. Let op wat er gebeurt.

Er komt een advertentie in een Keuls blad en in de Opregte Haarlemsche Courant van 28 februari 1839 Nr 26: op de woensdagen 20 maart en 3 april 1839 zullen ten overstaan van notaris Mr Frans de Both in het etablissement van de weduwe Lambert Janssen (aan de Molenstraat te 's-Heerenberg) vijf klokken worden geveild: twee in de toren van de R.K. kerk te Zeddam en drie op de Hervormde kerk in 's-Heerenberg.

"Sapristie!" zult u zeggen: zijn die lui in Zeddam ook al van die cultuurbarbaren? Nou, ik kan u geruststellen. De Zeddammers willen eigenlijk helemaal niet verkopen, maar zij willen een bod doen op het schone gelui van Geert Van Wou en dan moeten zij natuurlijk hun eigen klokken kwijt. Zij hebben een klok

van 1626, gegoten door Petrus van Trier, en een van 1788, gegoten door Johannes Rutgerus Voigt. Nee, de cultuurbarbaren zitten in 's-Heerenberg.
De veilingvoorwaarden zijn ronduit triest: de kunstwerken van Van Wou zullen worden gewogen en per Nederlandsch pond aan de hoogstbiedende worden verkocht. De klepel en het luiwerk dat bij elke klok hoort, krijgt de koper er gratis bij.

De reacties blijven niet uit. Er komt een brief van de klokgieters "Petit & Fritsen te Aarlerixtel bij Helmond Noord Brabant" waarinzij vragen naar "den diameter van ider klok van onder van de kant gemeten" en naar de veilingvoorwaarden (3 maart).
Notaris De Both schrijft terug "dat de twee klokken te Zeddam een diameter hebben van respectievelijk 4 voet 7 duim en van 3 voet 1 duim, en die te 's-Heerenberg van 4 voet 6 1/3 duim, 4 voet 3/8 duim en 3 voet 7/8 duim, alles Rijnlandsche maat. Dat de drie laatsten in toonen zeer harmonieren en te zamen eenen kleinen terz uitmaken." Ik kan met zekerheid zeggen, "dat de drie klokken te 's Heerenberg door kenners gehouden worden voor zeer goede kwaliteit, en [dat] men in deze streken nergens een klokkengelui kent, dat met deze (de zwaarte uitgenomen) kan worden vergeleken". (9 maart) Misschien denkt de notaris wel: waar zijn die klokkenverkopers mee bezig? Of misschien wéét hij waar zij mee bezig zijn: hun eigendomsrecht op die klokken hard maken.

Heel 's-Heerenberg krijgt het Spaans benauwd: het wordt menens met die klokken. Ook burgemeester Engelbertus Tiberius Josephus Arnoldus Jonkheer van Grotenhuis begint hem te knijpen.
Hij is in januari 1839 al bij zijn superieuren op informatie uit geweest, wat hij moet doen om er een stokje voor te steken dat de klokken zullen worden verkocht (8 januari). De gemeenteraad heeft er op 7 maart 1839 al over vergaderd: de gemeente kan wel beweren dat zij eigenaar is van de klokken en zich daarvoor beroepen op nr 6 van de additionele artikelen van 1798, maar zij heeft zich nooit als eigenaar gedragen. Toen de toren gerepareerd moest worden hebben zij die taak afgeschoven naar de kerkelijke gemeenten. Het enige wat zij kunnen aanvoeren is "dat het Burgerlijk Bestuur zich tot op heden het Regt heeft aangematigd om bij feesten van het luiden der klokken gebruik te maken". Toch acht de raad het zeer wenselijk "dat de voornoemde klokken als het eigendom van de Stad 's Heerenberg worden beschouwd". Hoe dat aangelegd moet worden, moeten de hogere heren maar uitzoeken.
Koortsachtig wordt er gecorrespondeerd. De brieven flitsen heen en weer tussen burgemeester Van Grotenhuis en de Heer Districtscommissaris van Doesburg en Zevenaar Van Nispen en tussen de Districtscommissaris en Gedeputeerde Staten. Gelukkig maar: de brieven zijn bewaard en nu weten wij tenminste wat er precies gebeurt.
De klokken zijn het gesprek van de dag en iedereen bemoeit er zich mee. Ook de kiene en wijze rentmeester van Huis Bergh, Willem van Ditzhuizen. Hij wint advies in bij een vriend, wiens naam niet vermeld wordt, en in die brief (28 maart) schetst hij heel raak en met duidelijk te proeven sarcasme de situatie in 's-Heerenberg. Op de veiling, zo zegt hij, zal wel een deurwaarder verschijnen die er een stokje voor zal steken. "Zoo wel dit intervenient als de wensch van de inwoonders van 's Heerenberg (met welke laatste ik ook de mijne gaarne vereenige) om de klokken te mogen houden, hebben den Heer Pastoor en Hajenius zoodanig uit hunne continence gezet, dat men oogenblikkelijk van allen voortgang des verkoops wilde afzien en bij het burgerlijk bestuut palmtjes in het vuur werpen, om dit in zijne gramschap en toorn te sussen, om door deszelfs genade aan het luiden te blijven".
Waarom kruipen zij in hun schulp? Wat kan de burgerlijke gemeente eigenlijk beginnen? In Gendringen brandde de kerk af en de klokken smolten; niet de gemeente maar het kerkbestuur heeft zich "de gesmolte massa" toegeeigend en voor nieuwe klokken gezorgd. Ook elders hebben de kerkbesturen oude klokken verkocht en nieuwe aangekocht. En toen de toren hier in 's Heerenberg moest worden afgebroken, hield het gemeentebestuur zich daar toch ook buiten.
Van Ditzhuijzen ziet de zaak niet zo somber.

Inderdaad besluit de gemeenteraad op 28 maart 1839 in elk geval tegen de verkoping te protesteren. Burgemeester en Assesoren worden gemachtigd dit varkentje te wassen. Gedeputeerde Staten zijn het daarmee eens (23 maart): van verkoop van de klokken van Zeddam kanabsoluut geen sprake zijn: het Zeddamse kerkbestuur heeft geen poot om op te staan. Bij 's-Heerenberg ligt dat anders: het beste is om dat voor de rechtbank uit te vechten. Van Nispen adviseert om een kundig rechtsgeleerde in de arm te nemen (26 maart).

Inmiddels heeft het eerste deel van de veiling op 20 maart al plaats gehad; er is niet meer geboden dan 90 cent per Nederlands pond. De heer Enthoven, een speculant uit 's-Gravenhage, heeft niet meer dan 65 cent durven inzetten. Het wordt spannend!
De burgemeester stuurt een ijlbode naar de befaamde advocaat J.M. de Kempenaer in Arnhem met het dringend verzoek bliksemsnel een concept op te stellen voor een exploot van protest, want er is "periculum in mora" zo schrijft hij, d.w.z. nu talmen is gevaarlijk (28 maart). De volgende dag ligt het concept op zijn bureau en ook een brief van Van Nispen met een afschrift van een bericht van Heren Gedeputeerde Staten (resp 29 en 23 maart) waarin staat dat de klokken wel degelijk het eigendom zijn van de burgerlijke gemeente.
"Nu kan ons niets meer gebeuren", zeggen de vroede vaderen.

Het is woensdag 3 april 1839 's-morgens 10.00 uur. De gelagkamer van het café van de weduwe Lambert Janssen in het huis de Stoutenburg is tot de laatste stoel bezet. Achter de lange tafel zitten notaris De Both, pastoor Heinink en kerkvoogd Hajenius En ik stel mij voor dat er voor de deur op straat een ware volksoploop is van nieuwsgierigen. Niemand is het er eigenlijk mee eens dat de klokken worden verkocht.
Daar verschijnt Jan Lensen, deurwaarder bij het Kantongerecht in Terborg, en leest zijn exploot voor: namens Burgemeester en Assessoren protesteert hij tegen de veiling van de klokken en sommeert het driemanschap achter de groene tafel om deze veiling dadelijk te staken. Als zij er toch mee doorgaan, dan

Het etablissement van de weduwe Lambert Jansen aan de Molenstraat waar de veiling plaatsvindt.

zullen zij niet "gedogen dat die klokken geleverd, vervoerd of maar eenig gevolg aan dien onwettigen en onbestaanbaren verkoop gegeven worde". De heren zullen dan persoonlijk aansprakelijk worden gesteld voor de gevolgen.
Maar de heren trekken zich van de deurwaarder niets aan en gaan gewoon door met de veiling. Eén klok wordt verkocht, de andere niet, want de veiling wordt gestaakt. Na gehouden beraad wordt ook de koper van de ene klok bedankt. Dat doen zij niet zozeer uit ontzag voor de deurwaarder, meer veel meer omdat alle aanwezigen en de lui op straat een dreigende houding aannemen en er met klem op aandringen dit gekkenwerk te stoppen.

Dat was kantje boord voor het kostelijke gelui van Geert van Wou! Gelukkig heeft het gezond verstand gezegevierd. De klokken zijn gered.

Advocaat de Kempenaer dringt er bij het gemeentestuur nog op aan om alsnog een proces aan te spannen tegen de kerkgenootschappen over het eigendomsrecht van de klokken (4 april). Tot elke prijs wil de gemeente de klokken voor 's-Heerenberg behouden en zij vraagt bij Gedeputeerde Staten inderdaad een machtiging aan om te procederen (7 mei). Die machtiging krijgt zij ook (22 juli), maar tot procederen is het niet gekomen.

Waarschijnlijk is de burgemeester onzeker geworden van een voor de gemeente voordelig eindoordeel door het volgende incident.
Op 24 augustus 1839 is Zijne Majesteit Koning Willem jarig en zoals gebruikelijk nodigt de burgemeester J. Peters, rentmeester van het Gasthuis, uit op deze dag evenals voorgaande jaren driemaal met de klokken te luiden. Maar wat denkt u dat er gebeurt? De koster van de Hervormde Gemeente G.J. Botzen komt de burgemeester vertellen dat de Hervormde en R.C. Kerkbesturen weigeren de klokken te luiden in opdracht van de burgemeester.
Deze brieft dit nog dezelfde dag door aan de Districtscommissaris en vraagt hem, hoe hij met zo'n brutale insubordinatie aan moet. Moet hij er een procesverbaal van op laten maken?
De Districtscommissaris antwoordt (4 september): Maar mijn beste burgemeester, u kon toch eigenlijk niet anders verwachten? Immers de kerkbesturen hebben in de lente getoond dat zij zich in het bezit van de klokken willen handhaven. "Zij hebben zich door de protesten van zijde des Gemeentebestuurs niet in het minste laten storen, maar hebben niet eens er op geantwoord en zich niet er aan gelegen laten liggen. Het was dus zeer onwaarschijnlijk dat zij thans zouden toestaan dat UEdelgestrenge eenige daad van beschikking over de klokken uitoefende, waarop UEdelgestrenge zich later zoude kunnen beroepen." Er is geen enkele reden om procesverbaal op te maken, want zij hebben geen strafbare daad gepleegd. Het enige wat u kunt doen is: een proces aanspannen. Maar overweeg dan heel goed wat u doet en neem een geschikte advocaat.

De burgemeester denkt een hele tijd heel goed na en doet verder wijselijk niets. Hij hoeft ook niets meer te doen, want de kerkbesturen vinden zelf een elegante en wijze oplossing. Op 28 december 1842 komt notaris Frans de Both naar de Consistoriekamer van de Hervormde kerk, waar alle kerkbestuursleden al bijeen zijn op de voor gezamenlijke rekening gelegde nieuwe tegelvloer. Daar wordt de akte gepasseerd die een punt zet achter alle troebelen.
Met machtiging van de overheid verkrijgt de Gereformeerde gemeente voor de som van f. 530,00 het uitsluitend bezitsrecht van het kerkhof bij haar kerk en de voormalige school. (Er is dan namelijk al een nieuwe school gebouwd bij de Oudstepoort.) De klokken blijven gemeenschappelijk eigendom van beide gemeenten, elk voor de helft, en zij blijven hangen waar zij tot nu toe gehangen hebben. Het Roomsch Catholijk Kerkbestuur krijgt recht van toegang tot die klokken en verplicht zich eenvierde deel van het onderhoud van het dak voor zijn rekening te nemen. Het aandeel van de katholieke gemeente in het onderhoud van de Consistoriekamer - waar de hele tramalant mee is begonnen - wordt van nu af aan opgeheven.

De nieuwe toren van Alfred Tepe

In 1896 bouwen de 's-Heerenbergse katholieken onder aanvoering van pastoor J.Th. Nales zich een nieuwe neogotische kerk: de prachtige Sint-Pancratiuskerk die nu bijna honderd jaar aan de Markt staat tegenover het historische raadhuis. Bouwheer is de meester van de neogotiek Alfred Tepe. De kerk krijgt ook een hoge toren en daar horen natuurlijk klokken in. Pastoor Nales heeft een plannetje uitgebroed. Hij schrijft op 15 januari 1896 aan het Hervormd kerkbestuur:
Onder het dak van de Hervormde kerk hangen drie klokken die gemeenschappelijk eigendom zijn van beide gemeenten. In het verleden is er geklaagd dat het dak niet sterk is en dat het geluid niet tot zijn recht komt. Nu bouwt het R.C. kerkbestuur een nieuwe kerk midden in 's-Heerenberg met een grote toren. Daar zouden die klokken volledig tot hun recht komen. Het is trouwens zeer gewenst dat de lastige gemeenschap wordt ontbonden. Wat denkt u ervan, als wij die klokken eens helemaal overnemen?
Het kerkbestuur van de Hervormde gemeente houdt ruggespraak met zijn superieuren en kan op 11 april 1896 berichten dat het bereid is voor f. 4000,00 zijn aandeel in de klokken aan de katholieken over te doen. Maar dan moeten zij wel alle kosten voor hun rekening nemen, zelf de klokken neerlaten en vervoeren en verklaren dat de Hervormde gemeente tot geene vrijwaring hoegenaamd is gehouden.
Pastoor Nales is weliswaar blij dat hij zijn zin kan krijgen, maarhij had zich met name de prijs anders voorgesteld. Er wordt een vergade-

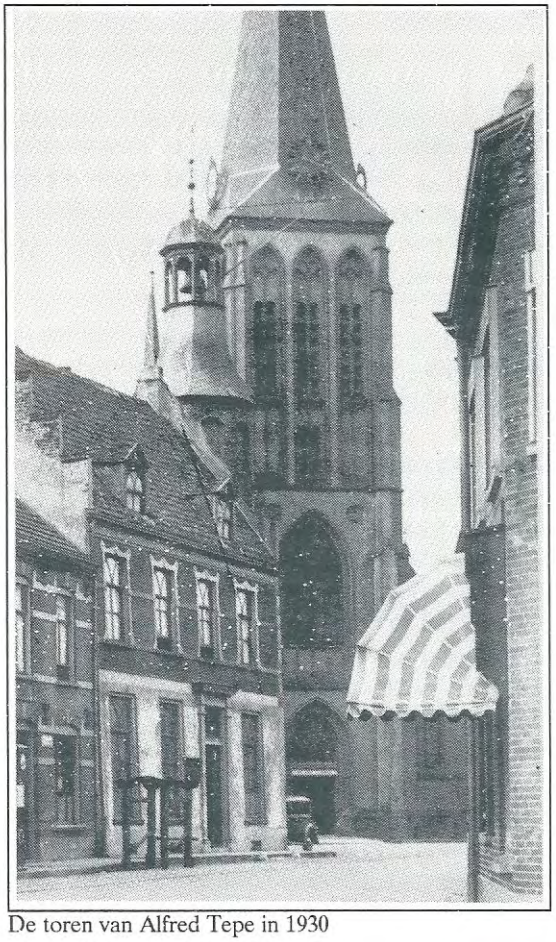
ring belegd, maar er verandert niets: "De prijs van f. 4000,00 is zeker met het oog op de zeldzaam schoone klokken van Gerardus van Wou niet te hoog gesteld", verklaart het Provinciaal College van Toezicht op het beheer der Hervormde gemeenten in Gelderland en het College van Kerkvoogden en Notabelen der Hervormde Gemeente 's Heerenberg sluit zich daarbij aan. Zo luidt het bericht van J.M. Wilod Versprille, voorzitter van laatstgenoemd college (2 oktober 1896).
Vooruit dan maar, denken pastoor Nales en de zijnen. Maar eerst moeten zij er nog zeker van zijn dat de gemeente Bergh niet weer zo dwars gaat liggen als in 1839. De pastoor gaat de burgemeester eens polsen.

Burgemeester J.N. baron van Hugenpoth tot Aerdt heeft er al lucht van gekregen dat er zwaar weer op til is, en hij heeft door een deskundige laten uitpluizen wat er in 1839 precies is gebeurd. Hij heeft alle argumenten voor en tegen de aanspraken van de burgerlijke gemeente op die klokken keurig op een rijtje gezet. Pastoor W.A.J. Blaisse in Etten helpt hem daarbij en geeft advies; die is van mening "dat er voor het bezit der kerkelijke gemeenten een massa bewijzen pleiten, terwijl de aanspraken der burgerlijke gemeente tot nul gereduceerd worden" (6 november 1896).
Nu polst de burgemeester op zijn beurt Gedeputeerde Staten der provincie Gelderland (11 november). Hij zegt dat de gemeente van plan is afstand te doen van haar vermeend recht op die klokken.
"In de overeenkomst welke dan, ten dien einde, zoude worden getroffen, zoude o.m. het volgende voorkomen. De gemeente zou van haar recht op genoemde klokken afstand doen onder voorwaarden:
1e. dat de klokken nimmer zouden mogen worden verkocht en nimmer uit 's Heerenberg zouden mogen worden vervoerd, en dat de daad van vervoer en verkoop alleen voldoende is om aan de gemeente het recht van gebruik en eigendom op de klokken te geven.
2e. dat het gemeentebestuur zich te allen tijde het recht voorbehoudt, om op feest- en sterfdagen in het koninklijk huis met bedoelde klokken te mogen luiden, mits niet op uren waarop godsdienstoefening wordt gehouden en dagen waarop, volgens de R.C. Godsdienst, het verboden is te luiden."
En hij voegt er aan toe: als wij dit zo spelen, is de gemeente "er zeker van, dat de klokken, een sieraad van 's Heerenberg, steeds in 's Heerenberg blijven".
Gedeputeerde Staten zien dat gelukkig ook wel zitten.

Op 1 december 1896 vraagt pastoor Nales de gemeente officieel om afstand te doen van haar vermeende recht op de klokken, want de leden van het R.K. kerkbestuur wensen niet alleen "de klokken in onbetwist gebruik maar ook in onbetwist eigendom te bezitten".
De gemeenteraad besluit op 3 december accoord te gaan; Gedeputeerde Staten hebben nog commentaar, maar op 19 januari 1897 zet de gemeenteraad het licht officieel op groen.

Die laatste formaliteit hebben de kerkbesturen niet eens meer afgewacht: op zondag 3 januari is de goedkeuring van de aartsbisschop van Utrecht binnengekomen en de zondag daarop, 10 januari komt om klokslag 12.00 uur het Nederlandsch Hervormd Kerkbestuur aan de R.K. pastorie om het overdrachtcontract te tekenen en de 4000 gulden in ontvangst te nemen. Als de heren de deur uit zijn, zingt het kerkbestuur uit volle borst het "Te Deum laudamus". En terecht: dit is immers voor de klokken van Geert van Wou een historisch moment: zij gaan opnieuw luiden om het Rijke Roomse leven luister bij te zetten. Daarvoor zijn zij 400 jaar geleden gegoten.
De handtekeningen onder dit historische document zijn die van:
Karel Balthasar Antonius Arnoldus Christiaan van Nispen, administrerend kerkvoogd; Johannes Theodorus Nales, pastoor; Jan Loefs, zonder beroep; Frans ten Haaf, voerman; Jan Beerends, schoenmaker; Gerrit Derksen, landbouwer.
De aannemer van de nieuwe Sint-Pancratiuskerk, de heer Koelman, haalt de klokken naar beneden en hijst ze omhoog in de nieuwe toren, waar zij sindsdien hun taak jubelend vervullen.

In de nieuwe dakruiter op Tepe's kerk wordt de klok van Engel Tolhuijs van 1543 gehangen

De toren van Alfred Tepe in 1930

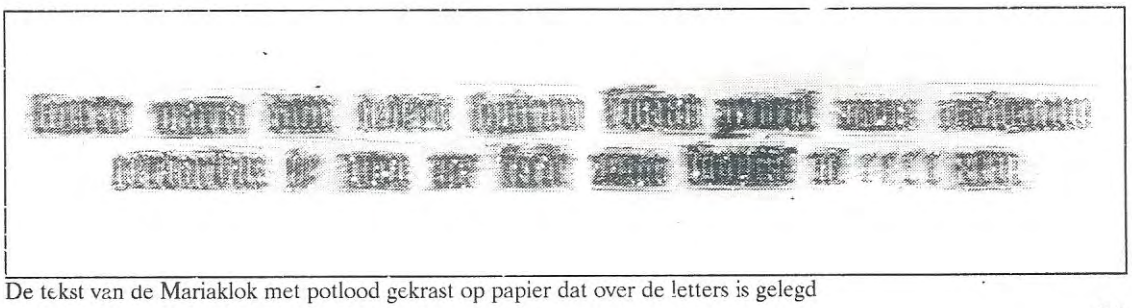
om driemaal daags het Angelus te luiden. De klok van Segewin Haitiseren van 1531 is nu overcompleet; hij verhuist naar de Sint-Martinuskerk in Wijnbergen.

Oorlogsdreiging

De laatste keer dat het gelui van Geert van Wou aan een zijden draadje hangt, beleven velen van ons zelf. Het drama speelt namelijk in 1943, als de Duitse bezetters ook Nederlandse klokken roven om ze te smelten en er kanonnen en ander oorlogstuig van te gieten. Dat schijnt bij een oorlog te horen, want de Nederlandse regering voelt het al aankomen, voordat de oorlog op 10 mei 1940 begint. Om historisch belangrijke klokken voor de dreigende ondergang te beschermen laat zij een kennisgeving drukken die achter glas kan worden ingelijst en die op een in het oog vallende plaats in de buurt van de klokken opgehangen kan worden. Een M van een voorgeschreven lettertype moet worden aangebracht "op het lichaam van de klok, ter hoogte van den aanslag van den klepel".
En dan maar hopen dat de bezetters die klokken netjes laten hangen!

Reeds op 1 juni 1940 stuurt Dr J. Kalf, Inspecteur Kunstbescherming, een brief over "Bescherming van klokken tegen vordering", waarin hij steit: "Tot de klokken, die deze bescherming zullen genieten, behooren er ook in den aan Uwe Gemeente toebehoorenden toren te: Bergh ('s Heerenberg - 2 klokken), te weten van Van Wou".
Maar, zult u zeggen, dat heeft die man fout: wij hebben niet twee, maar drie klokken van Geert van Wou en ook nog een Angelusklok van Engel Tolhuijs. En die hebben toch allemaal grote kunsthistorische waarde!
U hebt gelijk! Waarschijnlijk is deze administratieve fout de oorzaak dat begin januari 1943 het drama wordt voltrokken.

Pastoor Th. Horsthuis en zijn kerkmeesters F. Menting, C.J.B. Reijers, Th. Ruikes en J. Thuis weten dat het gaat gebeuren, want zij stellen op 2 januari 1943 een officieel stuk op, waarin zij de namen, de opschriften en de jaartallen van de klokken nog eens vastleggen. Wij kennen die allemaal al. Ik denk dat Cornelis

De tekst van de Mariaklok met potlood gekrast op papier dat over de letters is gelegd

Reijers er met een prop in de keel onder heeft geschreven: "De klok St. Pancratius, met een gewicht van 1360 k.g., en de Angelusklok zijn op last van de Duitsche autoriteiten op 5/6 Januari 1943 afgenomen en op 8 Januari d.a.v. door den aannemer B.E.J. Reussink te Brummen vervoerd".....

Kapot en weg, schitterend gelui van Geert van Wou. Weg jubelklanken, waar 's-Heerenberg de eeuwen door zo fier op is geweest.....

Het briefje en de bijbehorende tekeningen van de klokken van Geert van Wou die de NSB-burgemeester van Bergh J.G.C.P. van der Werf op 11 januari 1943 toestuurt aan Mr A.P. van Schilfgaarde, Hoofdcommies bij het Rijksarchief te Arnhem, komt op ons over als een rouwbrief .....
En uit pure wanhoop is een onbekende in de toren geklommen met papier en potlood om de teksten van de twee overgebleven Van-Wou-klokken, Maria en Antonius, al krassend vast te leggen. Zijn "documenten" worden in het Berghse gemeentearchief bewaard.
Er zijn drie historische klokken uit 's-Heerenberg weggevoerd: op 5 januari de raadhuisklok van Segewin Haitiseren (1526) en het Angelusklokje van Engel Tolhuijs (1543) en op 7 januari de Pancratiusklok van Geert van Wou (1496).

De oorlog gaat door, de Duitsers worden in het voorjaar 1944 teruggedrongen en capituleren en Nederland maakt de balans op van de schade. En daarbij wordt iets ongelooflijks vastgesteld: 's-Heerenberg krijgt twee van zijn klokken terug: de raadhuisklok en de Pancratiusklok! Zij zijn ontsnapt aan de smeltoven en hebben in de opslagplaats te Tilburg ongeschonden en gaaf de bevrijding gehaald!
Graag tekent pastoor Th. Horsthuis op 20 augustus 1945 de verklaring dat hij alles wil doen om zijn klok terug te krijgen. Het stuk is opgesteld door A.A. Stangenberger, inspecteur van de Rijksinspectie Kunstbescherming te Tilburg en tevens directeur van de klokgieterij Petit & Fritsen te Aarle Rixtel.

Op 16 oktober 1945 is het zover: Aannemer A. Egging & Zn te 's-Heerenberg haalt de klok terug, huurt lieren van de N.V. Nemaho en hangt met de hulp van smid Helmink van de Fa H.J. Welting te 's-Heerenberg Pancratius op zijn plaats bij zijn twee oude collega's. Twee experts van de eeuwenoude Klokkengieterij Petit & Fritsen te Aarle Rixtel hebben de leiding; zij logeren drie dagen à f. 5,00 per persoon per dag bij Willem van Uhm in Tramhalte-Hotel Molenpoort.

Het driegelui van Geert van Wou is Goddank weer compleet en voor 's-Heerenbergse oren luidt het blijder dan ooit tevoren!

De Angelusklok van Engel Tolhuijs komt jammer genoeg niet terug. Zijn plaats in het daktorentje van de Pancratiuskerk wordt op 28 september 1949 ingenomen door een nieuwe klok van 100 kilo, gegoten door Petit & Fritsen. Hij draagt het opschrift: "Ave deipara Virgo Maria. Voce nova nova nunc pace temporis sono anno 1949" - vrij vertaald: Gegroet Maagd Maria Moeder van God. Met nieuw geluid weerklinkt mijn stem nu een nieuwe tijd van vrede is aangebroken in het jaar 1949.
Interessante bijzonderheid is nog het volgende. De Martinuskerk van Wijnbergen bezit twee klokken die op 7 januari 1943 naar beneden worden gehaald. Het ene klokje is historisch niet interessant en wordt rechtstreeks naar Hamburg gezonden om in de smeltoven te verdwijnen; het is de klok die bij de grote verbouwing van de kerk in 1910 door Eysbouts te Asten is geleverd en die O.L.Vrouw van Altijddurende Bijstand is gedoopt. Het voormalige 's-Heerenbergse raadhuisklokje van Segewin Haitiseren (1531) wordt naar Ulft vervoerd en als alarmklok gehangen in de toren van de Sint-Petrus en Pauluskerk. Hangt het daar nog steeds?

Dat is het einde van de zeer bewogen geschiedenis van de klokken van 's-Heerenberg.

De muzikale achtergrond

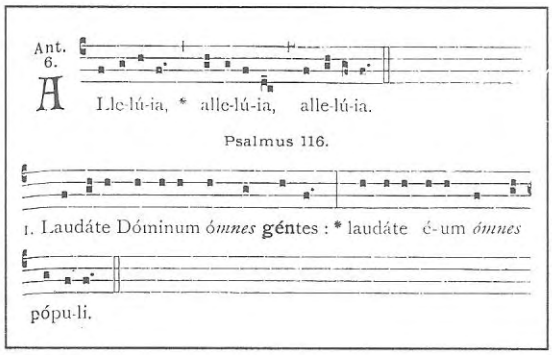
Na bijna 500 jaar brengen die jubelende feestklokken nog steeds een vreugdevolle stemming in de stad en in ons hart. Wat is het geheim van hun vreugdevolle en blijde klank?
Ik heb ooit gehoord dat geluien van drie of

meer klokken dikwijls (of is dat misschien een vaste regel?) worden afgestemd op tonen van een gregoriaanse melodie. Zo waren de klokken van de kerk van de heilige Kruisverheffing in Raalte, mijn geboorteplaats, zogenaamde"Te deum"-klokken: zij hadden de grondtonen e, g en a (= mi-sol-la), de eerste drie tonen van het Te Deum.

Welke gregoriaanse melodie hebben de 's-Heerenbergse opdrachtgevers meyster Geert van Wou voorgezongen om er hun nieuwe klokken op af te stemmen? Dat is de vraag die het uitgangspunt is geweest voor dit hele verhaal. Hoe zou je het antwoord kunnen vinden?

Met een memorecordertje neem ik op zaterdag-avond 28 november 1992 de luidende klokken van Sint-Pancratius op. De dirigent van ons zangkoor stelt vast dat de tonen zijn des es en f (ofwel cis dis en f). Ik ga wat experimenteren op een piano en plotseling schiet mij de melodie te binnen. Het zijn de eerste drie tonen van de antifoon en van het Laudate Dominum aan het einde van de Paasplechtigheden op Paaszaterdag. Ook in het driemaal, telkens één toon hoger aangeheven Alleluia na de litanie van alle heiligen van dezelfde liturgie horen wij deze drie tonen.

Ik kan u wel zeggen dat mijn hart opsprong: ik zag ineens onze fraaie klokken in een veel breder perspectief.

Misschien herinnert u zich die Paasmelodie niet, want er wordt niet veel gregoriaans meer gezongen in de kerk. Misschien is de melodie u absoluut onbekend, omdat u nog nooit in een katholieke kerk, laat staan bij Paasplechtigheden op Paaszaterdag aanwezig bent geweest.
Ik kan u echter verzekeren dat er geen blijdere, geen hoger gestemde, geen meer serene muziek te vinden is dan de heerlijke muziek van het Paasfeest. Het feest van de verrijzenis van Christus is het meest uitbundige en vreugdevolle feest in de christelijke wereld en met name de katholieke christenen hebben deze intense vreugde al eeuwen en eeuwen uitgezongen in hun ongeevenaarde gregoriaanse melodieen. Wie ze heeft gecomponeerd, is niet bekend. In handschriften van de 8ste en 9de eeuw komt de muziek voor het eerst voor, maar hij moet veel en veel ouder zijn. In de loop van de eeuwen is de notatie van de muziek gemoderniseerd, zijn er tot ver in de 14de eeuw ook melodieen aan het repertoire toegevoegd, maar het "bovennatuurlijke", het buitenaardse karakter is gebleven. Vooral de oudste melodieen zijn misschien wel 1600 jaar oud; zij zijn van een eenvoud en transparante klankkleur die hart en geest vanzelf verheffen.

Is er een fraaiere achtergrond voor de feestklokken van de Pancratiuskerk te bedenken? Zij brengen op ons de intense vreugde, de Paasvreugde over van de mensen van 's-Heerenberg die met Pasen 1496 door de bezielende Paaspreek van pastoor Van der Kolck enthousiast zijn geworden en het vaste voornemen hebben gemaakt om hun Pancratiuskerk nieuwe klokken te geven. Tot eer van God en tot een eeuwigdurende vreugde van de mensen. Misschien heeft de organist aan het slot van de preek wel de muziek van de nieuwe klokken laten horen: Alleluia, Alleluia, Alleluia! En ik stel mij voor dat de hele kerk als uit één mond het "Laudate Dominum" heeft gezongen:

Prijst de Heer alle geslachten, prijst Hem alle volkeren.

John Thoben